

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra psychologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Využití FIE ve vězeňském prostředí
Application of the FIE method in a prison environment

Karolína Říhová

Vedoucí práce: PhDr. Anna Frombergerová, Ph.D.
Studijní program: Učitelství českého jazyka pro 2. stupeň základní školy a střední školy
Studijní obor: Učitelství českého jazyka pro 2. stupeň základní školy a střední školy se sdruženým studiem Speciální pedagogika pro učitele 2. stupně základních škol a střední školy

2024

Odevzdáním této diplomové práce na téma využití FIE ve vězeňském prostředí potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10. 7. 2024

Ráda bych poděkovala vedoucí práce PhDr. Anně Frombergerové za vstřícné vedení diplomové práce, konzultace, všechny rady a připomínky. Dále řediteli věznice za schválení žádosti, umožnění vstupu do věznice a všem účastníkům z věznice Heřmanice, kteří se na výzkumu podíleli, odborným pracovníkům za vstřícné rozhovory a spolupráci, vedoucímu Poradny drogové prevence za zajištění programu a vlídný přístup. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat ATC metod pro osobní rozvoj, kde jsem se s metodou seznámila, PaedDr. Evě Váňové za zprostředkování kontaktu a čas, který mi věnovala a všem, kteří mě při psaní diplomové práce podporovali.

ABSTRAKT

Diplomová práce sleduje Feuersteinovu metodu instrumentálního obohacování ve vězeňském prostředí a poskytuje náhled reality a hodnocení jednotlivých aktérů. Analyzuje oblasti spjaté se specifickým prostředím věznice, ve kterých lze sledovat vliv metody. V teoretické části jsou popsána teoretická východiska metody a charakterizován obsah programu, který je ve vězeňském prostředí využíván. Výzkumným cílem je zmapovat oblasti, kde má metoda FIE ve vězeňském prostředí vliv a popsat přínosy, které může přinášet. Dílčím cílem je také získat informace o využití metody ve výkonu trestu odnětí svobody a její realizaci. V rámci empirické části tvoří výzkumný soubor šest lektorů metody a osoby ve výkonu trestu ze specializovaných oddělení, kteří se na rozhovorech podíleli buď v rámci skupiny, případně individuální formou. Na základě rozhovorů s respondenty a pozorování hodin FIE byla za využití kvalitativní metodologie a tematické analýzy identifikována klíčová témata implementace metody do věznice. Pozorování metody FIE se vztahuje ke třem hlavním rovinám. První zachycuje práci s metodou ve vězeňském prostředí, ve druhé rovině je zohledněn pohled lektorů a jimi definována specifika tohoto prostředí. Třetí rovina zachycuje vnímání odsouzených. Ve zkoumané oblasti vězeňského prostředí je vysvětleno, proč zde metoda může být užitečným nástrojem pro podporu rehabilitace a resocializace vězňů. Ve výsledcích jsou identifikována témata, která jsou přínosem v rozvoji dovedností, kognitivních schopnostech a pro osobní význam u odsouzených.

KLÍČOVÁ SLOVA

instrumentální obohacování, zkušenost zprostředkovaného učení, Feuersteinova metoda, instrumenty, vězeňské prostředí

ABSTRACT

This thesis explores the Feuerstein Instrumental Enrichment method within the prison environment, providing an examination of its reality and an assessment of various actors involved. It analyzes areas associated with the specific prison setting where the method's impact can be observed. The theoretical framework describes the method's theoretical foundations and characterizes the program content utilized within the prison environment. The research objective is to map out the areas where the FIE method influences the prison environment and to describe the benefits it can bring. A secondary objective is to gather information on the method's utilization in the execution of imprisonment and its implementation. The empirical part involves a research sample comprising six method instructors and individuals from specialized prison units, who participated in interviews either as a group or individually. Based on interviews with respondents and observations of FIE sessions, key themes related to the method's implementation in prisons were identified using qualitative methodology and thematic analysis. Observations of the FIE method pertain to three main dimensions. The first dimension captures the method's application within the prison environment, while the second dimension reflects the perspectives of instructors who define the specificities of this environment. The third dimension captures the perceptions of the inmates. In the studied prison environment, it is explained why the method can serve as a useful tool to support the rehabilitation and resocialization of inmates. The results identify themes that contribute to the development of skills, cognitive abilities, and personal significance for inmates

KEYWORDS

instrumental enrichment, mediated learning experience, Feuerstein's method, instruments, prison environment

Obsah

Úvod	9
Teoretická část	11
1 Program instrumentálního obohacování	11
1.1 Reuven Feuerstein	11
2 Teoretická východiska programu FIE	13
2.1 Kognitivní modifikovatelnost	13
2.2 Zprostředkované učení	13
2.3 Kognitivní mapa	17
2.4 Deficitní kognitivní funkce	18
2.4.1 Deficitní kognitivní funkce na úrovni vstupu	19
2.4.2 Deficitní funkce na úrovni zpracování	19
2.4.3 Deficitní kognitivní funkce na úrovni výstupu	20
2.4.4 Deficitní kognitivní funkce na úrovni afektivně-motivačních faktorů	20
2.5 Cíle instrumentálního obohacování	21
2.5.1 Dílčí cíle IO	21
2.6 Charakteristika a struktura instrumentů	22
2.6.1 Přehled instrumentů	24
2.6.2 Stěžejní instrumenty využívané ve věznici	24
2.7 Využití metody v praxi	26
2.7.1 Cílové skupiny	26
2.7.2 Kurz instrumentálního obohacování	28
3 Vězeňství	29
3.1 Trest odnětí svobody	29
3.1.1 Funkce a účel trestání	30

3.2	Cíle vězeňství	30
3.2.1	Vzdělávání odsouzených	31
3.3	Věznice Heřmanice.....	33
3.3.1	Implementace metody IO	33
3.3.2	Projekt ATC metod pro osobní rozvoj Myšlení, učení, svoboda ve Vězeňské službě České republiky	34
3.3.3	Akreditované tréninkové centrum ATC metod pro osobní rozvoj	35
	Empirická část	36
4	Cíl a výzkumné otázky	36
5	Výzkumný design	37
5.1	Výzkumný soubor	37
5.1.1	Lektoři	37
5.1.2	Osoby ve výkonu trestu	37
5.1.3	Oddělení ve věznici	37
5.2	Průběh výzkumné práce.....	40
5.3	Etika výzkumné práce	40
6	Sběr dat.....	41
6.1	Specializované oddělení pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací.....	42
6.1.1	Pozorování – náslech FIE (45 min)	42
6.1.2	Rozhovory	43
6.2	Specializované oddělení pro výkon ochranného léčení protialkoholního a léčení pro patologické hráčství.....	45
6.2.1	Pozorování – náslech FIE (45 min)	45
6.2.2	Rozhovory	47
6.3	Skupina odsouzených v rámci Poradny drogové prevence	48

6.3.1	Pozorování – náslech FIE/lektorování (45 min).....	48
6.3.2	Rozhovory	51
7	Metody analýzy	52
7.1.1	Fáze tematické analýzy.....	52
8	Výsledky.....	54
8.1	Identifikovatelná témata	54
8.2	Specifika práce s metodou ve věznici.....	68
8.3	Osoby ve výkonu trestu a jejich přístup k metodě.....	71
8.4	Metoda FIE ve věznici.....	72
8.5	Reflexe výzkumníka	76
8.6	Shrnutí výsledků.....	77
9	Diskuze	79
9.1	Limity studie.....	83
	Závěr.....	85
	Seznam použitých informačních zdrojů	88
	Seznam příloh.....	91

„Věděl jsem, že šance není velká, ale víte, co se říká o naději: Je to taková ta věc s křídly. I naděje uvězněných může létat. Možná hlavně naděje uvězněných.“¹

¹ King S. (2023). *Pohádka*. překlad BARTLOVÁ A. Praha: Beta.

Úvod

Tato diplomová práce sleduje Feuersteinovu metodu instrumentálního obohacování (FIE) ve vězeňském prostředí a poskytuje náhled reality a hodnocení jednotlivých aktérů ve výzkumu. Program instrumentálního obohacování se zaměřuje na rozvoj a obohacování kognitivních funkcí a rozvíjení metakognitivních dovedností dětí i dospělých. Metoda se neomezuje pouze na vzdělávací prostředí, ale nachází uplatnění i v zdravotnických, terapeutických a sociálních oblastech, což ji činí univerzálně relevantním účinným nástrojem pro rozvoj lidí různých věkových kategorií. Jde o celosvětově prověřenou metodu, kterou vytvořil Reuven Feuerstein na základě teoretických východisek, ale především díky svým bohatým zkušenostem, které nasbíral při práci s dětmi ze znevýhodněného prostředí. Tato metoda klade zvláštní důraz na aktivní zapojení jednotlivce do učebního procesu a systematické posilování jeho kognitivních funkcí, jako jsou pozornost, paměť, myšlení a schopnost řešit problémy. V kontextu současné společnosti, kde se neustále zvyšuje potřeba adaptace, je Feuersteinova metoda přínosná vzhledem k podpoře rozvoje metakognitivních dovedností a flexibility. Její individualizovaný přístup ke vzdělávání reflektuje potřeby každého jednotlivce a zdůrazňuje význam diferencovaného přístupu ve vzdělávacím procesu. Stěžejním základem metody je víra v potencialitu a modifikovatelnost kognitivních struktur, které disponují plasticitou a otevřeností ke změně. Jedná se o ucelený program, kde účastník pracuje se speciálními listy, instrumenty, nicméně zásadním faktorem není pouze práce s materiály, ale v učební situaci musí nezbytně být přítomna lidská složka jiné osoby, zprostředkovatele, který jedince vnímá. Feuerstein byl názoru, že vliv druhých osob má při vývoji intelektu zásadní roli. Lidský faktor je zde nepostradatelný, jelikož lektor dává interakcím určitý náboj. Metoda má hluboce lidský přístup.

Přístup ke změně, ke klientovi, ke všem aktérům ve vězeňském prostředí, ve kterém diplomová práce využítí metody sleduje, ale také nový přístup k vlastním chybám a poučení z nich, je zásadním prvkem této práce a změnou, která může být platná pro společnost. Odsouzení pracují s instrumenty za účelem rozvíjení schopnosti plánování, soustředění, komunikačních dovedností, snižování impulzivních reakcí s premisou lepší adaptace po propuštění a cílem změnit své životní strategie.

Cílem diplomové práce je analyzovat oblasti, kde má metoda ve vězeňském prostředí vliv a v těchto oblastech identifikovatelné přínosy popsat. Práce se zabývá způsobem realizace FIE ve věznicích a přináší pohled na její využití, specifika a benefity z pohledu lektorů a odsouzených.

V teoretické části jsou představena teoretická východiska programu kognitivní modifikovatelnosti a zprostředkovaného učení a také autor programu. Jsou zde popsány cíle instrumentálního obohacování a charakterizována povaha instrumentů. Druhou oblastí teoretické části je vězeňství a jeho cíle, kde je přiblížen trest odnětí svobody a jeho účel. Další kapitola představuje věznicí Heřmanice, v níž probíhal výzkum. Věnuje se projektu a implementaci instrumentálního obohacování do prostředí této věznice. V empirické části byl proveden výzkum s šesti lektory a osobami ve výkonu trestu ze třech specializovaných oddělení, kde se na rozhovorech odsouzení podíleli buď v rámci skupiny nebo individuálně. Prostřednictvím kvalitativní metodologie byla identifikována témata, která byla dále analyzována. Pozorování metody FIE ve vězeňském prostředí se vztahuje ke třem hlavním rovinám. První rovina zachycuje práci s metodou ve vězeňském prostředí, ve druhé rovině je zohledněn pohled lektorů a jimi definována specifika tohoto prostředí. Třetí rovina zachycuje vnímání odsouzených.

Teoretická část

1 Program instrumentálního obohacování

Feuersteinův program instrumentálního obohacování (Feuerstein Instrumental Enrichment – FIE) je systematický program, který se zaměřuje na rozvoj kognitivních funkcí, jako je vnímání, paměť, myšlení. Cílem metody je také posilování schopností efektivně řešit různé náročné a nové úkoly. Autorem této metody je izraelský profesor Reuven Feuerstein, který svou práci uspořádal do souboru pracovních sešitů, které napomáhají rozvoji strategií a účinnějších nástrojů a návyků v učení. Instrumentální obohacování (IO) je uceleným programem, který stojí na principech zprostředkovaného učení (Málková, 2009). FIE program je navržen tak, aby prostřednictvím speciálních nástrojů a strukturovaných cvičení zlepšoval kognitivní schopnosti jednotlivců, přičemž klade důraz na mediaci a interakci mezi instruktorem a účastníkem (Feuerstein, 1980, s. 16).

Společně se svým týmem na tomto konceptu začal Feuerstein pracovat v období po druhé světové válce v návaznosti na jeho pedagogické výzkumy. Po roce 1975 prošel program několika editacemi a jeho dalším úpravám se autoři stále věnují (Málková, 2008). FIE může sloužit také jako nápravný program pro skupinu populace, která má určité speciální potřeby z velmi různorodou etiologií. Cílem u této skupiny je změna kognitivního stylu z pasivního na co nejvíce autonomního a samostatného jedince. Dochází tak k nápravě deficitních kognitivních funkcí. U obou skupin program obecně sleduje cíl zlepšení schopnosti učit se. Základním principem FIE programu je podmínka přesvědčení o schopnostech modifikovatelnosti člověka, jeho přístupnosti a otevřenosti ke změně a také toho, že potenciál intelektových schopností není neměnný (Feuerstein, 2014).

1.1 Reuven Feuerstein

Profesor Reuven Feuerstein, Ph.D. (1921-2014) je celosvětově uznávaným psychologem v oblasti kognitivní psychologie a v této oblasti patří mezi významné osobnosti. Svým dílem ovlivnil a inspiroval učitele a psychology po celém světě. Absolvoval studium pedagogiky a psychologie v Bukurešti. V roce 1944 emigroval do Palestiny, dnešního Izraele. Mezi lety 1946 až 1949 studoval v Ženevě pod vedením Jeana Piageta a Andrého Reye. Během druhé světové války se pod vedením agentury Youth Aliyah podílel na práci s dětmi, které byly

ohroženy holocaustem. Po válce se stala v Izraeli pro agenturu prioritou integrace dětí, které holocaust přežily, do vzdělávacího systému nově vzniklého státu. Zařadit a pečovat o tyto emočně a kulturně deprivované děti bylo velkou výzvou. V důsledku imigrační vlny a velkého počtu žadatelů o občanství v Izraeli, se Feuerstein věnoval také kulturně a sociálně ohroženým dětem, které bylo potřeba integrovat (Málková, 2009).

V průběhu výzkumné činnosti a práce s imigranty z různých kulturních podmínek, nabyl mnoho poznatků o možnostech rozvoje kognitivních funkcí a modifikovatelnosti lidského organismu v různých životních podmínkách. Feuerstein nevnímal inteligenci jako něco statického, považoval ji za flexibilní. Zastával názor, že autoplaticita a tendence učit se, je modifikovatelná a na základě tohoto postoje k dětem i dospělým ve své práci přistupoval. Díky těmto poznatkům začal hledat cesty, jak těmto jedincům zajistit vhodnou výuku. Pomocí testů, které s A. Reyem vytvořili, nechtěl zjišťovat pouze aktuální intelektovou úroveň, ale především, jaké mají lidé k výuce predispozice. Jednalo se o diagnostickou baterii LPAD (The Learning Propensity Assessment Device), dynamickou formu testování, která stojí v opozici vůči tradičním formám statickým. Navržení takto zformovaných testů bylo předpokladem pro jednu z hlavních oblastí teorie strukturální modifikovatelnosti (Málková, 2008).

V průběhu své práce se věnoval imigrantům, školně neúspěšným dětem a také dětem s mentálním znevýhodněním. Během své pedagogické a výzkumné činnosti, kdy získal porovnání školně neúspěšných dětí, kde zjišťoval původ v deficitu během vývoje intelektu a kognitivních funkcí a těch naopak ve vzdělávacím systému úspěšných, odhalil, co má zásadní vliv na rozvoj myšlení. Šlo právě o interakci a přístup rodičů a pedagogů v roli zprostředkovatelů, která má pro vývoj poznávacích funkcí a myšlení zásadní vliv (Málková, 2008).

Zprostředkované učení se stalo základem pro Feuersteinův koncept instrumentálního obohacování. Od sedmdesátých let 20. století Feuerstein zpracovával a zkoumal data z badatelské činnosti v institutu HWCRI (Hadassah-WIZO-Canada Research Institute), který založil se svými partnery. Bylo zde pracováno na didaktických materiálech, zahájena publikační činnost a Feuersteinovy poznatky se tak začaly šířit také do dalších zemí. Kvůli tomu vzniklo Mezinárodní středisko pro zvyšování učební kapacity ICELP (International

Center for Enhancement of Learning Potential). Během 80. a 90. let se povědomí o metodě dostalo také do České republiky. Profesor A. Kozulin ji představil na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy (Málková, 2008).

2 Teoretická východiska programu FIE

2.1 Kognitivní modifikovatelnost

Kognitivní modifikovatelnost neboli adaptabilita souvisí se schopností jedince přizpůsobovat se novým situacím a změnám, se kterými se v životě běžně setkává. Feuerstein zastával názor, že každý lidský organismus nehledě na věk je modifikovatelnosti otevřen a má pro kognitivní adaptabilitu potenciál, to zlepšuje schopnost se novým věcem učit a přizpůsobovat se nově vzniklým situacím. Že se jedinec vždy může někam posunout a víra ve změnu je základním principem instrumentálního obohacování. Pojem kognitivní modifikovatelnost společně se zprostředkovaným učením je hlavním konceptem programu FIE a spadá do teorie strukturální modifikovatelnosti (Structural Cognitive Modifiability – SCM) (Feuerstein et al., 2014).

FIE a zkušenost zprostředkovaného učení jsou provázány společnou funkcí zajistit kognitivní adaptabilitu (Feuerstein, 2014). Vlastností lidské inteligence je adaptabilita, která ale není automatickým procesem, nýbrž je závislá na formě komunikace dítěte s osobami v jeho prostředí. Teoretický základ pro SCM je utvořen třemi stěžejními oblastmi. První z nich je výše zmíněná kognitivní modifikovatelnost, která je definicí názoru, že člověk má potenciál se trvale rozvíjet a v IO má opravdu fundamentální postavení, jelikož lze díky ní pochopit další dílčí oblasti. Druhou sférou je zkušenost zprostředkovaného učení, které je zásadní pro rozvoj kognitivních funkcí. Třetí pojem kognitivní mapa a deficitní kognitivní funkce spadají do oblasti operacionalizace kognitivního procesu a odhalování jejich deficitů. Poznání těchto procesů je nutné pro správné nastavení pedagogické práce (Málková, 2008).

2.2 Zprostředkované učení

Zkušenost zprostředkovaného učení (Mediated Learning Experience – MLE) je procesem, jímž se ovlivňuje učení a rozvoj člověka a je základním prostředkem pro úspěšnou aplikaci instrumentálního obohacování. V interakci, kde je přítomen podnět, jedinec a zprostředkovatel, je zapotřebí tří parametrů – záměrnosti, vzájemnosti a zprostředkování

významu. Tito činitelé mají významný vliv na vývoj kognitivních procesů. Nejedná se pouze o předávání informací, ale o diferencované předkládání variant, jak předměty a události ve světě vnímat. Zprostředkovatel významy přizpůsobuje posluchači, kterému je díky tomu umožněno generalizování a uvědomování si souvislostí o tématu. To, co se má posluchač naučit, je konstantní, ale předkládáno opakovaně a v odlišných souvislostech, aby docházelo k opětovnému vybavování a upevňování poznatků o naučeném. Vzájemnost v interakci vyžaduje aktivní postoj a zpětnou vazbu posluchače (Feuerstein et al., 2014).

V teorii zprostředkovaného učení, vývoji intelektu a v procesech učení je brán zřetel na kulturní a sociální determinovanost, které např. jiné směry v psychologii opomíjejí. Feuerstein byl názoru, že vliv druhých osob má při vývoji intelektu zásadní roli, rozcházel se tak s názorem J. Piageta, u kterého zpočátku studoval. Ten předpokládal, že se děti učí kontaktem napřímo s podněty (Málková, 2008). Naproti přímým formám učení, kdy iniciátorem poznávání světa je vždy dítě, přisuzuje MLE v učícím procesu druhým osobám (zprostředkovatelům), mnohem zásadnější vliv. Dospělý stojí mezi dítětem a podněty v okolí, dochází tak k přetransformování interakce mezi dítětem a okolním světem. Jako první s myšlenkou zprostředkovaného učení přišel L. S. Vygotský (Málková, 2009). Vygotský popisoval téma zprostředkování z hlediska vývoje dítěte, kdy nejprve dítě druhé osobě ukazuje, co ho zajímá, jelikož některých činností ještě není samo schopné a potřebuje k učení někoho dalšího. Později se pak toto naučené usadí a dítě činnosti provádí bez interakce. Feuersteinova práce sdílí mnoho společného s Vygotského přístupem. Právě sociální složka je ve vývoji jedince klíčová pro předávání informací, norem, návyků a má velký vliv na utváření učebních stylů. Dle Feuersteina jsou zkušenosti zprostředkovaného učení součástí našeho myšlení a vybavy zvládat životní situace a pracovat s informacemi. Tato vybava je jakýmsi souborem metod, schopností a přístupů, které jsou aplikovatelné na různé učební situace (Málková, 2009).

Nikoliv každá interakce může být nazývána zkušeností zprostředkovaného učení. Dle Feuersteina má MLE kromě záměrnosti, vzájemnosti a zprostředkování významu ještě tato další kritéria: transcendence, zprostředkování pocitu kompetence, regulace a kontroly chování, chování se sdílením, individuálních rozdílů a psychologické odlišnosti, chování vedoucího k vyhledávání, identifikaci a dosažení cíle, výzvy (vyhledávání nových a

složitějších situací), vědomí lidské bytosti jako proměnlivé entity, cesty za optimistickými alternativami a zprostředkování pocitu sounáležitosti (Feuerstein a Feuersteinová, 1999, s. 15). K definici MLE nemusí být přítomny všechna výše zmíněná kritéria, ale situace musí vždy obsahovat záměrnost, vzájemnost, transcendenci a zprostředkování významu (Málková, 2008).

Záměrnost a vzájemnost

Zprostředkovaná interakce je ovlivňována zprostředkovatelem, který určitým způsobem vyjadřuje a demonstruje svůj záměr. Mediátor cíleně vstupuje mezi příjemce a podnět a tuto vzájemnou interakci vhodně modifikuje podle potřeb jedince. Podstatné je, že recipient je s tímto záměrem napřímo obeznámen a mediátor ho s ním otevřeně komunikuje. Zdůrazňování účelu interakce vede k vědomému a aktivnímu myšlenkovému procesu, a nikoliv pouze pasivnímu příjmu informací. Otevřené sdílení učebních cílů a záměru má vliv na utváření vnitřní motivace se něco naučit (Málková, 2008).

Přenos (transcendence)

V porovnání se záměrností nemusí být ve zprostředkovaném učení tento parametr nutně uvědomován. Zprostředkovatel překračuje rámec učební situace a spojuje dosavadní dovednosti jedince s přesahem do minulosti či budoucnosti (přemostování). Tento koncept označuje přesahování konkrétní zkušenosti nebo učení za hranice dané situace či kontextu. Tento přenos podporuje hlubší porozumění a schopnost přenášet a využívat získané dovednosti a znalosti napříč různými situacemi a také je aktivně vyhledávat (Málková, 2008).

Zprostředkování významu

Nejdůležitějším prvkem ZZU je v učební situaci přidání významu (osobního, určitého, praktického) mediátorem a jeho zprostředkování. Ve vyučovacím procesu mají mít všechny aktivity pro receptora nějakou osobní důležitost a význam. Učební situaci dává zprostředkovatel svým předáváním určitou energii i náboj (Málková, 2009). Důležité v tomto parametru je, proč a kvůli jakému důvodu něco děláme. Zprostředkovatel má objasňovat smysluplnost a opodstatněnost učební situace. Tento proces umožňuje dát učebním zkušenostem hlubší význam a kontext. Zahrnuje propojování nových poznatků a

dovedností s reálnými situacemi a konkrétními životními zkušenostmi. Zprostředkování významu a užitečnosti a odpovídání na otázky proč a k čemu nám to bude dobré, je cesta pro utváření vnitřní motivace. Důraz na zprostředkování smyslu posiluje hlubší porozumění a motivaci k učení, protože umožňuje vidět větší smysl a význam (Málková, 2008).

Přítomnost výše uvedených tří parametrů ZZU je jeho podmínkou a jsou vždy realizovány zprostředkovatelem. Dalšími doplňkovými parametry v učební interakci mohou být:

- Zprostředkování kompetence
- Zprostředkování regulace a kontroly chování
- Zprostředkování chování se sdílením
- Zprostředkování individuálních rozdílů
- Zprostředkování hledání cíle, jeho stanovení a dosažení
- Zprostředkování vyhledávání nových a složitějších výzev
- Zprostředkování vědomí sama sebe jako proměnlivé entity
- Zprostředkování hledání optimistických alternativ
- Zprostředkování pocitu sounáležitosti (Krejčová, 2013)

Obr. 1: Schéma uspořádání jednotlivých částí Feuersteinova díla ve vzájemných vztazích.

(Málková, 2008, s. 23)

2.3 Kognitivní mapa

Kognitivní mapa poskytuje rámec k analýze zkušenosti zprostředkovaného učení (Feuerstein, Lewin-Benham, 2012, s. 87).

Kognitivní mapa je hypotetickým modelem, díky kterému lze analyzovat, kategorizovat a popsat proces myšlení. Je nástrojem, jehož využitím je možné lépe porozumět cílům a struktuře obsahu instrumentálního obohacování. Pomocí kognitivní mapy lze správně nastavit práci s instrumenty podle potřeb jedince (Málková, 2008).

Za pomoci kognitivní mapy se vytváří adekvátní úroveň obtížnosti a pořadí postupů v edukačním cíli. Kognitivní mapa na základě svých 7 parametrů analyzuje materiály a didaktiku IO. Za pomoci těchto parametrů může osoba, která konkrétní úkol analyzuje vyvodit, kde se nachází obtíž (Krejčová, 2019).

1. Obsah – Obsah kognitivní mapy se týká informací, myšlenek a konceptů, které jsou v ní zahrnuty. Náplní mohou být například fakta, pojmy, názory nebo vztahy mezi různými prvky.
2. Modalita (způsob komunikace) – Modalita určuje, jakým způsobem je obsah kognitivní mapy prezentován nebo komunikován. Může jít o text, obrázky, grafy, diagramy nebo jiné prostředky vizualizace a jejich kombinace.
3. Operace – Operace jsou soubory činností, podle kterých jedinec vyhodnocuje informace z vnitřních a vnějších zdrojů. Může jít o manipulaci s informacemi, jejich transformaci, vyhledávání či jiné formy zpracování. Operace se pohybují na škále od prosté identifikace předmětu, po klasifikace, seřazování, logické operace atd.
4. Fáze mentální činnosti – Fáze mentální činnosti popisuje procesy myšlení. Patří sem například porozumění, analýza, syntéza, hodnocení, nebo rozhodování. Mentální úkony lze rozdělit do fáze inputu, kdy dochází ke shromažďování informací, elaborace, kdy dochází ke zpracování a postupu řešení úkolu (plánování, postup řešení) a outputu, kdy je řešení sděleno (výstup).
5. Úroveň složitosti – V této úrovni záleží na kvantitě a kvalitě jednotek informací. Složitost je dána tím, zda jsou informační jednotky známé nebo nové a kolik jich je.
6. Úroveň abstrakce – Úroveň abstrakce je dána vzdáleností mezi objektem nebo událostí a mentální činností. Myšlenkový proces může pracovat bezprostředně

s objekty, snažit se klasifikovat hypotézy a v nejvyšší úrovni s hypotetickými výroky bez vztahu k reálným objektům.

7. Úroveň náročnosti a výkonnosti (dovednosti) – Tento parametr se zaměřuje na míru dovedností a schopností. Analyzovat lze rychlost a přesnost zpracování a jak jsou pro jedince mentální činnosti náročné (jaké musí vynaložit úsilí). Je třeba rozlišit aktuální výkonnost jedince a jeho kapacitu výkonu dosáhnout. Výkon ovlivňuje také míra motivovanosti, která působí na výkon u každého jedince jinak (Feuerstein, 2014).

2.4 Deficitní kognitivní funkce

Kognitivní funkce lze popsat rozdělením do fází procesů inputu, elaborace a outputu. To jsou jednotlivé fáze mentální činnosti. V rámci Feuersteinova pojetí kognitivního rozvoje je klíčovým pojmem koncept deficitních kognitivních funkcí. Tato teorie se zaměřuje na identifikaci a intervenci při nedostatečných mentálních schopnostech u jedinců, kteří mohou trpět různými mentálními obtížemi nebo deficitem. Program IO byl vytvořen jako nástroj pro nápravu deficitních funkcí. Nedostatečná úroveň může zahrnovat problémy s percepčními schopnostmi, abstraktním myšlením, řešením problémů, pamětí nebo komunikačními dovednostmi. Feuersteinova metodologie se zaměřuje na zlepšení těchto kognitivních schopností prostřednictvím specifických intervenčních programů, které podporují mentální modifikovatelnost. Tento přístup se snaží překonat statické pohledy na mentální schopnosti a místo toho zdůrazňuje jejich adaptibilitu a rozvoj, což umožňuje jedincům dosahovat svého individuálního plného kognitivního potenciálu. Deficit kognitivních funkcí je zapříčiněn nedostatečnou zkušeností zprostředkovaného učení (Feuerstein, 2014).

Nedostatečná zkušenost je důvodem deprivace u kulturně znevýhodněných jedinců. Feuersteinovy definice deficitních kognitivních funkcí pochází z doby, kdy s těmito jedinci pracoval. Díky zkušenostem a poznatkům, které při práci s těmito dětmi získal, dokázal popsat jednotlivé fáze mentálních postupů a vytyčit pro dané fáze soupis kompetencí. Sám upozorňuje na to, že seznam deficitů nemusí být úplný. Pro popis a správné nastavení edukačních cílů slouží parametry kognitivní mapy (Málková, 2008). Deficitní funkce bychom neměli chápat jako neměnné charakteristiky chování člověka, ale spíše jako způsoby

jeho interakcí s učebními situacemi a úkoly, které jsou z nějakého důvodu nevhodné (Málková, 2008, str. 58).

Feuerstein se domníval, že neúspěchy ve vyučovacím procesu nebývají způsobeny nízkou inteligencí nebo neporozuměním obsahu, ale oslabením některých z kognitivních funkcí, které nejsou zvnitřněné a automatizované. Tyto funkce jsou potřeba k operacím v myšlenkových procesech a nemohou se tak automaticky objevovat (Málková, 2008).

Kategorie kognitivních funkcí jsou tříděny parametrem fáze z kognitivní mapy mentálních činností do potíží na úrovni inputu, elaborace a outputu, rozšířené o aspekt motivace. Níže je uveden soupis deficitních funkcí (Málková, 2008, s. 60-61).

2.4.1 Deficitní kognitivní funkce na úrovni vstupu

- Nezřetelné a povrchní vnímání informací
- Impulsivita, neplánované a nesystematické chování v situacích vyžadujících úsudek a zkoumání okolní reality
- Nedostatečné nebo omezené verbální nástroje a pojmy, které ovlivňují rozlišování, členění a verbální schopnosti
- Nedostatečná nebo chybějící schopnost prostorové orientace se zahrnutím absence stabilního referenčního systému pro uchopení prostoru
- Nedostatečná nebo deficitní schopnost zachování konstantních charakteristik (tvaru, velikosti, počtu, orientace)
- Nedostatečná nebo deficitní potřeba preciznosti a pečlivosti
- Nedostatečné nebo deficitní používání dvou zdrojů informací zároveň

2.4.2 Deficitní funkce na úrovni zpracování

- Nedostatky ve vnímání přítomnosti aktuálního problému a následně i ve schopnosti problém definovat
- Neschopnost vybírat relevantní klíče oproti irelevantním klíčům k definování problému
- Nedostatečné nebo deficitní spontánní srovnávací chování

- Omezená kapacita mentálního pole (představuje omezený počet jednotek, které mohou být simultánně zpracovány, anebo se kterými může jedinec simultánně manipulovat)
- Nedostatečné nebo deficitní sumativní chování (neschopnost utváření závěru)
- Deficity v projekci virtuálních vztahů (nedostatečnost v představivosti)
- Nedostatečná potřeba vyhledávat nebo vytvářet přesvědčivé, logické důkazy
- Nedostatečná interiorizace
- Nedostatečné plánování chování
- Epizodické uchopení reality (věci jsou vnímány izolovaně a odděleně jako zkušenosti daného okamžiku, bez propojení se zkušenostmi v minulosti či současnosti)
- Nedostatečná strategie pro testování hypotéz
- Nedostatečné hypotetické a deduktivní myšlení
- Nepřítomnost určitých kognitivních kategorií z důvodu absence jejich označení ve slovníku jedince nebo z důvodu obtíží na úrovni vyjadřování těchto označení

2.4.3 Deficitní kognitivní funkce na úrovni výstupu

- Impulsivita ve fázi odpovědi (sdělování řešení problému), která ovlivňuje charakter komunikace s okolím
- Egocentrické komunikační modality (egocentrická komunikace neumožňuje dítěti vnímat partnera v komunikaci jako odlišného od něho samého)
- Konstrukce odpovědí na bázi pokus – omyl
- „Zablokování“, bloky v komunikaci (typicky následuje řešení pomocí „pokus – omyl“ postupů)
- Deficity ve vizuálním přenosu
- Nedostatek nebo poškození potřeby precizností a adekvátnosti v komunikaci odpovědí na problémové situace či úkoly

2.4.4 Deficitní kognitivní funkce na úrovni afektivně-motivačních faktorů

- Nejčastěji se týkají negativních postojů k situacím učení, k neznámým situacím a sebepojetí

Vyšetření LPAD

Jedná se o dynamické testování, které usiluje o odhalení silných stránek jedince. Během vyšetření se snaží objevit u jedince dovednosti při řešení jednotlivých zadání, u kterých je pravděpodobné, že je využije i v alternativních situacích nezávisle na tom, zda se tyto stránky objevují jen zřídka a jsou nestálé. Prostřednictvím intervence MLE se posiluje struktura kognitivních funkcí (Feuerstein, 2014). Na rozdíl od tradičních statických inteligenčních testů, se LPAD zaměřuje na dynamické hodnocení, které sleduje, jak se jednotlivci učí a jaké strategie používají k řešení problémů.

LPAD neměří aktuální stav, ale sleduje možnosti strukturální změny kognice. Hledá odpovědi na otázky, jaké jsou možnosti dítěte, dospívajícího či dospělého a za jakých okolností je lze rozvíjet. Z těchto důvodů je dynamické vyšetření do značné míry nezávislé na kulturním zázemí jedince, nediskriminuje, naopak dává naději ve změnu a rozvoj² (ATC).

2.5 Cíle instrumentálního obohacování

Hlavním cílem IO je vytvářet příležitosti pro rozvoj myšlení a učebních strategií, které jedinec může uplatnit ve vyučovacím procesu i v běžném životě. Jedinec je při tom veden k co největší možné míře samostatnosti ve snaze o probuzení motivace pro rozvoj kritického myšlení, tvůrčím činnostem, metakognitivních dovedností. Díky zprostředkovanému učení je pak rozvíjeno učení přímé. Dle Feuersteina má program IO za cíl: *Rozšiřovat kapacitu lidského organismu stávat se modifikovatelným prostřednictvím přímého vystavení podnětům a zážitkům z okolního prostředí, které člověku poskytují životní události, formální i neformální učební příležitosti.* (Feuerstein a kol., 1980, s. 115).

2.5.1 Dílčí cíle IO

Náprava deficitních kognitivních funkcí: Deficity v kognitivních funkcích jsou způsobené nedostatkem zprostředkovaného učení. Podstatnější než konkrétní znalosti, je soustředit se na schopnosti a kompetence, zaměřovat se, jak a jakým způsobem se něco dělá (Málková, 2009).

² Autorizované Tréninkové Centrum metod pro osobní rozvoj, Praha. (2023). *O metodě.* <https://a-t-c.cz/o-metode>

Dále je důležité posilovat návyky v plánování, ověřování správnosti řešení, schopnosti získávat informace. Během práce se dbá na pečlivou a vytrvalou práci, potlačování impulzivity, vnímání vztahů mezi předměty atd. V tomto kontextu se o nápravě deficitních kognitivních funkcí hovoří ve spojitosti historie programu FIE, kdy byl vytvořen pro kulturně znevýhodněné jedince. Dále se ale začal využívat pro další cílové skupiny a je tak využíván dodnes (Feuerstein a kol., 1980).

Osvojování základních představ, názvů a operací: Záměrem práce s instrumenty je i rozvíjet komunikativní kompetence jedince, který se má efektivně verbálně vyjadřovat, být schopen argumentovat své postoje a vyjadřovat své myšlenky. Pro shromažďování a zpracování informací je třeba kultivovat pojmový aparát a myšlenkové procesy.

Vytváření vnitřní motivace: Pro motivaci řešení úkolů, přemýšlení o nich a chuti je dokončovat, nemá být využíváno žádného vnějšího impulzu. Pro jedince je vnitřní odměna to, že si s úkolem dokáže poradit sám bez pomoci ostatních. Tento stav utváří zájem pro řešení dalších, a i náročnějších úkolů. Program IO má podporovat vytváření efektivních učebních návyků, které jsou důležité pro vnitřní potřebu poznání a zájem o nové poznatky. Jeden dílčí cíl je vytváření motivace vytvořeným návykem a druhý dílčí cíl požaduje vnitřní motivaci ke splnění úkolů.

Vytváření vhledu a zaujatého myšlení: Je důležité podněcovat kladení otázek, aby se jedinec zajímal o vzájemné vztahy a souvislosti, aby situace z instrumentů dokázal využít v běžném životě a zjistil tak, jak spolu souvisí. V tomto kontextu se jedná o přemostění, které je podstatou FIE. Svě otázky a postoje pak může konfrontovat s dalšími a seznamovat se tak s jiným úhlem pohledu, zaujmout k němu stanovisko a být schopen ho akceptovat.

Rozvoj aktivního učení: Účelem je změnit způsob pohledu na sebe sama, je potřeba podněcovat aktivitu a vyvrátit představu své nedostatečnosti a neschopnosti, neporovnávat se s okolím. Podněcovat jedince k tomu, aby věřil svým schopnostem a dokázal získané informace využít a zpracovávat.

2.6 Charakteristika a struktura instrumentů

V této kapitole jsou uvedeny všechny instrumenty pro informativní přehled a blíže jsou popsány ty instrumenty, které jsou prioritně využívány ve VTOS Heřmanice. Mezi základní

instrumenty patří sešity Uspořádání bodů, Porovnávání, Orientace v prostoru I a Analytické vnímání.

Cvičení v programu jsou situovány typově tužka – papír, dohromady je koncept tvořen asi 500 strany. Lze je využít skupinovou či individuální formou s klientem věkové minimální doporučené hranice 9 let. Mladší děti pracují s verzí Instrumental Enrichment Basic. Dostupnost materiálů a metodiky je podmíněná lektorským výcvikem a získáním certifikátu. Lektor může v závislosti na momentální struktuře kognitivních funkcí, případně jejich deficitů, sestavit vhodný program a vybírat podle potřeby ty instrumenty, které rozvíjí konkrétní dovednost. Je ovšem dbát na stupňování náročnosti a slovní obsah instrumentů, tedy respektovat dosaženou jazykovou úroveň jedince. Dále platí v instrumentech postupovat podle sérií I. – III. (Málková, 2008).

Formální podoba materiálu je označována jako „content free“ v tom významu, že není vázán ke konkrétnímu předmětu či oboru studia. Obsahově jsou charakterizovány svou nespecifičností. Povaha instrumentů a jejich efektivnost není závislá na obsahu (Málková, 2008).

Materiály jsou uspořádány do souboru, který je tvořen 14 instrumenty. Každá ze 14 sekcí je zaměřena na určitou oblast, kde je postupným způsobem kladen větší nárok na obtížnost vypracování jednotlivých úkolů. Vypracováním jednotlivých úkolů jedinec vylepšuje své kompetence k jejich řešení, a ty nadále využívá k vyřešení obdobných zadání, které mají systematické alternativy. Všechny instrumenty mají společné to, že chtějí dosáhnout všech šesti dílčích cílů programu (Feuerstein, 2014). Soubor umožňuje využít pouze dílčí instrumenty s ohledem na individuální potřeby a kognitivní strukturu jedince, případně jejich deficit. Instrumenty slouží jako nástroje k propojování práce v učební situaci, která je v instrumentálním obohacování společně se zkušeností zprostředkovaného učení nezbytná, s okolním světem (Hadji, 2000).

Funkčnost programu IO nelze stavět pouze na existenci zmíněných pracovních sešitů, zásadní vliv v práci s metodou je přístup lektora a jeho způsob práce s instrumenty. Čistě vyplnění stránek a vypracování všech úkolů není podstatou práce s tímto nástrojem. Podstata povahy instrumentů tkví v tom, jak byla lekce naplánována, jaká byla interakce a jak se zhodnotí dosažený cíl. Podstatou je posilování kognitivních funkcí a v edukačním procesu

je ohnisko zaměřeno na otázku, jak jedinec na řešení přišel. Pro příčiny chybování a dalších postupů se využívá parametrů kognitivní mapy (Feuerstein, 2014).

2.6.1 Přehled instrumentů

Jednotlivé instrumenty lze rozdělit podle sérií I. – III. a také podle jazykové stránky, kde jsou materiály čistě neverbální, s minimálním slovním obsahem a jazykově nejnáročnější, které vyžadují samostatné čtení a porozumění textu. Mimo výše uvedené se jedná o Instrukce, Kategorizace, Rodinné vztahy, Orientace v prostoru II, Ilustrace, Orientace v prostoru III, Sylogismy, Číselné řady, Přejícné vztahy a Vzory ze šablon (Málková, 2008).

2.6.2 Stěžejní instrumenty využívané ve věznici

Lektoři ve VTOS Heřmanice nejčastěji pracují s instrumenty Uspořádání bodů, Orientace v prostoru a v menší míře Kategorizace. Práci s těmito instrumenty lektoři často prokládají Ilustracemi. Na oddělení pro odsouzené s mentálním postižením vždy lektoři začínají s programem Basic. Poté navazují na standardní řadu. Lektoři sestavují program a volí instrumenty s ohledem na účastníky skupiny. Odsouzení se ve skupině věnují metodě přibližně půl roku.

Instrument Uspořádání bodů

Tento instrument je obvykle zařazován jako první a úvodní instrument. Je zaměřen na schopnost rozpoznávat a spojovat body dle určitého systému vzorů. V této sadě jsou také speciální strany, které záměrně obsahují chybu v zadání. Při sledování bodů dochází k rozvoji vizuálně-motorické koordinace, orientace v prostoru a posilování pozornosti a koncentrace, jelikož účastníci musí být pečliví a soustřední, aby úkol dokončili. Zadáním v tomto instrumentu je nalézt a načrtnout v poli bodů různé geometrické tvary, které se mohou různě překrývat. Splnění úkolu vyžaduje promítnout skutečné vztahy, rozlišit tvar a velikost, zachovat neměnnost tvaru a jeho velikosti, navzdory změnám v uspořádání, použít vhodné informace, omezit impulzivitu, pracovat přesně, plánovat, systematicky vyhledávat a porovnávat se vzorovým obrazcem (Feuerstein, 2014, s. 206). Pomocí instrumentu dochází k rozvoji kognitivních funkcí přesného vnímání, projekce v prostoru, přesnosti, vizuálního přenosu, sumarizaci a potlačení impulzivity.

Instrument Orientace v prostoru I

Instrument se zabývá systémem orientace v prostoru vpravo – vlevo – vpředu – vzadu ve vztahu k vlastnímu tělu. Tento instrument se zaměřuje na deficity v prostorové orientaci a manipulaci s objekty ve fyzickém prostoru (Málková, 2008). Z hlediska prostoru se v instrumentu odkazuje na postavu žáka, která je referenčním bodem. S modalitou je pracováno graficky a obrazově, obrazová opora se postupováním v instrumentu mění a vztahy se od ní vzdalují. Zpočátku je vztah mezi předměty a lidskou osobou znázorněn kreslenou figurkou a její polohou, ve druhé polovině nástroje se figurka mění na šipku, která se vztahuje k bodům. Účastníci se učí nalézt vhodná pojmenování vztahující se k určení v prostoru. Instrument cílí na dovednost reagovat na úkoly a instrukce v běžných situacích, kdy je odkazováno na porozumění vztahující se k prostorové orientaci. V běžné praxi může jít např. o správné zapisování a interpretaci symbolů a kódů (Feuerstein, 2014).

Instrument Kategorizace

V tomto instrumentu se práce zaměřuje na úspěšně zvládnuté porovnávání, rozlišování a oddělování. Pracuje se s nadřazenými a podřazenými pojmy a společně s analytickým vnímáním se nejedná o pouhé třídění pojmů. K seskupování dochází pomocí vytváření vztahů a podle základních principů. Během učení je potřeba třídit nové poznatky do existujících schémat. K tomuto kognitivnímu třídění jedinec potřebuje informace zpracovávat a nalézt pravidla pro zařazení do kategorie. V tomto instrumentu se pracuje s textovou a obrázkovou modalitou, ale také s tabulkami, diagramy a schémata (Feuerstein, 2014). Pomáhá jedinci rozlišovat a porovnávat různé prvky a hledat jejich společné rysy či odlišnosti, vytvářet abstraktní kategorie na základě společných charakteristik a organizovat své myšlení a informace do strukturovaných a systematických celků.

Instrument Ilustrace

Jednotlivé ilustrace by se měly zařazovat v programu jednotlivě a koncept prokládat dle uvážení lektora. Jedná se o soubor událostí, ve kterých se vyskytuje nějaký problém a vede příběh k nerovnováze. Jedinci se učí problémy vnímat, rozpoznat a pokusit se vymyslet řešení, které by vedlo k rovnováze. Situace ve sbírce jsou ztvárněny s prvky absurdity a humoru. Cíle má tento instrument stejné jako všechny ostatní v programu, ale odlišuje se

svou grafickou podobou. Je potřeba, aby se jedinec zaměřoval na detaily, porovnával a nacházel proměny, které se v „komiksu“ objevují (Feuerstein, 2014).

Program Basic

Tento rozšířený program byl vytvořen pro mladší část populace, přibližně do věku sedmi let. Program se ale nevyužívá pouze pro děti, ale i pro ty, u kterých je potřeba základní kognitivní funkce obnovit nebo upevnit, protože řada standard pracuje se základními předpoklady pro řešení úkolů. Instrumenty v programu Basic se zaměřují na určení pocitů a rozdílů v jejich projevu, které se objevují v různých sociálních situacích. Cílem těchto deseti instrumentů programu je pomoci získat přístup k všeobecným znalostem, které nemusí být dostupné v prostředí a které umožňují rozvoj mentálních operací a také rozvoj operací praktických, pojmových a logických stránek učení, jako je zaměření pozornosti, sledování, sestavování, klasifikace, rozlišování, uspořádání informací, vytváření závěrů atd. (Feuerstein, 2014, s. 337).

2.7 Využití metody v praxi

Program IO má v současnosti stále rostoucí pole působnosti a klientelu. Nejrozšířenější oblast působení metody je ve vzdělávání a školství. Některé školy mají FIE v nabídce kroužků, jiné ji zařadili do svého ŠVP jako povinný předmět. V této sféře s metodou pracují také pedagogicko-psychologické poradny. Program je nabízen také různými neziskovými organizacemi. Učitelé mohou v rámci dalšího rozvoje pedagogických pracovníků absolvovat lektorský kurz FIE. Mimo oblast školství probíhá intervence i u dospělých a ve sféře zdravotnictví i sociální oblasti (Frombergerová, Pokorná, 2022). Realizace FIE probíhá individuální či skupinovou formou.

2.7.1 Cílové skupiny

Školství – Žáci s ADHD, žáci se sociálním znevýhodněním, žáci s SPU, žáci z jiného kulturního prostředí a odlišným mateřským jazykem, nadaní žáci, děti s Downovým syndromem, rozvoj učitelů

Zdravotnictví – Traumatické poškození mozku, Parkinsonova nemoc

Sociální oblast – Intervence u seniorů, dospělých, u lidí ve výkonu trestu odnětí svobody

○ **FIE ve vězeňském prostředí**

První zemí, kde byla metoda implementovaná do vězeňského prostředí, se stala Česká republika. Do své nabídky v rámci odborného zacházení a rozšiřování nabídky standardizovaných programů pro odsouzené byla zařazena věznicemi Heřmanice, Pardubice, Plzeň, Rýnovice, Světlá nad Sázavou, Valdice, Všehrady – Drahonice, Znojmo, Stráž pod Ralskem (Kalina, 2020).

Ve vězeňském prostředí se využívá široká škála programů a intervencí, které mají za cíl podpořit rehabilitaci a resocializaci vězňů. Některé z těchto programů mohou zahrnovat i kognitivní rozvoj, jako je například FIE. Celkově lze říci, že tato metoda může být užitečným nástrojem pro podporu rehabilitace a resocializace vězňů v rámci vězeňského prostředí.

Posílení kognitivních schopností: FIE se zaměřuje na rozvoj a posílení kognitivních dovedností, jako je například logické myšlení, řešení problémů, vnímání a učení se (Málková, 2008). Odsouzení, kteří se účastní programů, mohou zlepšit své schopnosti porozumět různým úkolům a situacím, což může vést k lepšímu chování a přizpůsobení se ve vězeňském prostředí (Frombergerová, Pokorná, 2022).

Podpora sociálního a emocionálního rozvoje: FIE může také poskytnout prostor pro rozvoj sociálních dovedností a emoční inteligence u vězňů. Realizace metody zahrnuje interakci a spolupráci mezi účastníky, což může posílit jejich schopnosti komunikace, empatie a řešení konfliktů. Odsouzení zde prezentují své názory a také se učí přijímat jiné názory druhých a vzájemně spolu komunikovat. Feuersteinova metoda je klasifikována jako metoda kognitivní intervence, která nezanedbává socio-emocionální rozvoj zúčastněných (Todor, 2015).

Příprava na návrat do společnosti: Jedním z hlavních cílů programů vězeňské rehabilitace je příprava vězňů na úspěšný návrat do společnosti po propuštění. FIE může poskytnout vězňům strategie, které jim pomohou lépe se přizpůsobit životu mimo vězení a získat zaměstnání nebo pokračovat ve vzdělávání (Denglerová, 2022).

Prevence recidivy: Účast v programech, jako je FIE, může také pomoci snížit riziko opakovaného páchaní trestné činnosti po propuštění.

2.7.2 Kurz instrumentálního obohacování

Výcvik v metodě začíná v České republice úvodním kurzem 1. řady standard, kdy se účastníci seznámí s Feuersteinovo teorií MLE a didaktickými postupy. Účastníci absolvují 80hodinový intenzivní výcvik, který probíhá během deseti dní. Náplní kurzu je kromě teoretických východisek také část praktická, kdy si uživatelé osvojí kompetence nutné pro zacházení s instrumenty (nástroji), které jsou součástí programu instrumentálního obohacování. Účastníci se seznámí s instrumenty Uspořádání bodů, Porovnávání, Analytické vnímání, Orientace v prostoru I, Kategorizace a Ilustrace. Úvodní kurz je podmínkou pro absolvování všech dalších kurzů, kde získá absolvent oprávnění pracovat s celou sadou programu. Kurz mohou vést pouze proškolení lektoři, kteří jsou členi Mezinárodní asociace trenérů v metodě IO.

3 Vězeňství

Vězeňství představuje systém, který zahrnuje správu a provoz vězeňských zařízení, kde jsou osoby zbavené svobody umístěny za účelem výkonu trestu odnětí svobody. Tento systém zajišťuje nejen fyzické omezení odsouzených, ale také jejich resocializaci a přípravu na návrat do společnosti. Účelem uvěznění není pouze izolace, ale především výchovné a pedagogické působení a snaha o napravení odsouzených. Zaměřuje se na bezpečnost, pořádek a rehabilitaci vězňů prostřednictvím různých aktivit, včetně vzdělávacích a pracovních programů, které mají napomoci snižovat recidivu a podporovat pozitivní změny v jednání a postojích odsouzených (Hála, 2005).

Vědní disciplína, která se zabývá tresty, jejich účinky a způsoby výkonu včetně vězeňství, se nazývá **penologie**, která je součástí trestní justice. Tato věda o trestu a trestání zkoumá účinnost různých trestních opatření a jejich vliv na pachatele i společnost. Cílem je zvolit vhodná opatření, aby se zamezilo opětovnému páchání trestné činnosti. Zkoumá také všechny aspekty, interakce a změny, které nastávají v důsledku uložení trestu (Černíková, 2002).

3.1 Trest odnětí svobody

Trestem se rozumí prostředek státního donucení, který lze uložit výlučně pachateli trestného činu. Je ukládán výlučně soudem, kterým je pachateli způsobena újma. (Jelínek, 2017, s. 100). Trest odnětí svobody je v České republice jedním z 12 trestů, který může být soudem uložen. Tento trest spočívá v izolaci odsouzené osoby od společnosti a jejím umístění do vězeňského zařízení (s ostrahou nebo zvýšenou ostrahou) na stanovenou dobu a jeho délka může být maximálně 30 let, výjimečně se trest ukládá na doživotí. Jedná se o nejpřísnější trest, během kterého jsou omezena nebo přerušena některá ústavně zaručovaná práva. Cílem trestu odnětí svobody je nejen potrestat pachatele za spáchaný čin, ale také zajistit ochranu veřejnosti, prevenci dalších trestných činů a poskytnutí možnosti pro rehabilitaci a resocializaci odsouzeného (Sochůrek, 2007).

3.1.1 Funkce a účel trestání

Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č. 84/1969 Sb. má za účel odsouzenému zabránit v dalším páčání trestné činnosti a soustavně jej vychovávat k tomu, aby vedl řádný život pracujícího člověka. Výkonem trestu odnětí svobody nesmí být ponížena lidská důstojnost. K dosažení účelu výkonu trestu odnětí svobody se provádí nápravně výchovná činnost, jež je souhrnem působení stanoveného pořádku a kázně v místech, kde se trest odnětí svobody vykonává, pracovní výchovy odsouzených a kulturně výchovné práce.

Trest odnětí svobody plní několik funkcí – ochrannou, preventivní a nápravnou. Ochranu společnosti před pachateli trestných činů zajišťuje funkce ochranná a také eliminační, jelikož ji chrání před dalším páčáním trestné činnosti. Tato funkce spočívá také v tom, že ve VTOS je na pachatele po celou dobu působeno výchovně a pedagogicky a svou funkci má plnit i po propuštění. Výchovné programy a práce s odbornými pracovníky mohou přispět k osobnímu rozvoji vězňů a jeho schopnosti lépe se začlenit do společnosti. Během výkonu trestu mají odsouzení možnost účastnit se různých rekvalifikačních a vzdělávacích programů, které mají za cíl zlepšit jejich dovednosti a připravit je na úspěšnou reintegraci do společnosti po propuštění. Tento aspekt se zaměřuje na to, aby odsouzení měli po skončení trestu větší šanci vést řádný život a nepáchali další trestnou činnost (Sochůrek, 2007).

3.2 Cíle vězeňství

Koncepce vězeňství, která vychází z trestní politiky, prošla v důsledku politických změn po roce 1989 četnými změnami v oblasti VTOS. Koncepce do roku 2025, která byla schválená v roce 2016, má tři globální cíle (MS, 2016, s. 3).

1. vytvořit dobře fungující, efektivní, mezinárodní standardy dodržující vězeňství propojené s prevencí kriminality, postpenitenciární péčí, sociální sférou a vzdělávacím systémem a směřující k reintegraci pachatelů trestné činnosti do společnosti
2. plnit úkol nápravy odsouzených osob na základě individuálních postupů za účelem předcházení recidivě kriminálního chování a izolace opakovaně recidivujících

pachatelů nejzávažnější násilné trestné činnosti od společnosti s cílem zajistit bezpečí občanů

3. docílit pomocí širokého komplexu opatření existence moderního systému vězeňství, odpovídajícího 21. století a srovnatelného s dalšími vyspělými demokratickými státy

3.2.1 Vzdělávání odsouzených

V České republice je právo na vzdělání ústavně zaručeno a zakotveno v článku 33 Listiny základních práv a svobod. V době výkonu trestu nemůže být odsouzeným toto právo omezeno. Dále je právo na vzdělávání ošetřeno zákonem č. 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání a zákonem o výkonu trestu odnětí svobody, vyhláškou č. 345/1999 Sb., nařízením ministra spravedlnosti č. 1/2007, kterým se zřizuje škola pro osoby ve výkonu vazby nebo ve výkonu trestu odnětí svobody a četnými nařízeními generálního ředitele Vězeňské služby ČR (MS, 2016).

Vzdělávání se ve věznicích dělí na všeobecné, ve kterém je obsažena základní gramotnost a vzdělávání odborné (profesní). Do oblasti vzdělávání náleží také řada speciálních kurzů a rozvojových programů, kde s odsouzenými pracují pedagogové a vychovatelé (Kozoň, 2009). Druhé kritérium rozděluje vzdělávání odsouzených na formální a neformální. V rámci formálního vzdělávání odsouzení získávají doklad o stupni dosaženého vzdělání (základní, středoškolské atd.) Do neformálního spadají různé rekvalifikační a vzdělávací kurzy, které odsouzení vykonávají v rámci programu plnění. Každý odsouzený musí různými aktivitami naplňovat daný počet hodin programu zacházení, který se vytváří na základě zprávy z komplexního posudku. V rámci resocializace je vzdělávání a na to navázané zaměstnávání nejúčinnějším nástrojem pro zvyšování šance uplatnit se na pracovním trhu. Cílem je za soustavné motivace umožnit odsouzeným docílit co nejvyššího vzdělání. Formální a neformální vzdělávání ve věznicích zvyšuje pravděpodobnost nalezení vhodné pracovní pozice po propuštění z VTOS, což může mít značný vliv na snížení recidivy (MS, 2016).

Výzkumy a statistiky ukazují, že vzdělávání odsouzených má pozitivní dopad na jejich budoucí zaměstnatelnost a opětovné začlenění do společnosti. Vzdělávání ve věznicích snižuje recidivu a zvyšuje šance na úspěšné uplatnění na trhu práce. Vzdělávací programy ve věznicích často zahrnují kromě základního vzdělání (všeobecné vzdělávání), odborné a

rekvalifikační kurzy zaměřené na pracovní školení a přípravu na život po propuštění. Odsouzení jsou motivováni zejména perspektivou lepšího života po propuštění a zvýšením svých pracovních kompetencí. Podpora začlenění a vstup na trh práce je podpořeno tím, že programy jsou často navrženy tak, aby odpovídaly aktuálním požadavkům na trhu práce. Spolupráce s externími organizacemi a firmami umožňuje vězňům získat praktické zkušenosti a certifikáty, které jsou na trhu práce uznávány. V rámci podpory zaměstnávání některé věznice spolupracují s místními firmami a organizacemi, které nabízejí školení a pracovní místa pro propuštěné vězně.

Vzdělávání ve věznicích je podporováno také evropskou komisí v rámci programu Erasmus+. Zprávy o výsledcích těchto projektů ukazují pozitivní dopady na reintegraci odsouzených. Řada projektů byla zahájena v lednu 2017 a stále probíhá. V rámci tohoto programu jsou podporovány projekty, které mohou zvyšovat kvalifikaci a reintegrační opatření ve věznicích. Napomáhají vzniku a implementaci vzdělávacích a školicích programů včetně odborné přípravy ve věznicích, které mají za cíl pomoci vězněným osobám při jejich návratu do společnosti.³

Věznice Heřmanice nabízí odsouzeným pracovní uplatnění zařazením na pracoviště, brigádnické práce a možnost dalších kurzů, kde si odsouzení osvojí pracovní dovednosti. Ve spolupráci s občanským sdružením Kiwanis odsouzení vyrábějí a šijí hračky do nemocnic na dětská oddělení. V roce 2017 započal projekt Dobrá v(úle) ve spolupráci s Českým svazem včelařů, kdy se odsouzení věnují včelařství a stáčí med, pro který i navrhli etiketu. Jedním z dalších projektů je projekt Kola pro Afriku, kdy odsouzení opravují kola, která následně využívají děti v Gambii jako dopravní prostředek do škol. Ze vzdělávacích aktivit je velký zájem o počítačovou gramotnost. V programu mohou odsouzení získat ECDL certifikát, který jim rozšíří pracovní příležitosti i v jiných zemích Evropské unie.⁴

³ Evropská komise. (2017). Sdělení Komise Evropskému parlamentu, Evropské radě. *Osmá zpráva o pokroku na cestě účinné a skutečné bezpečnosti unii*. <https://secure.ipex.eu/IPEXL-WEB/download/file/082dbcc55d864853015d867f3201011d>

⁴ Vězeňská služba České republiky. (2024). Výkon vězeňství. *Věznice Heřmanice*. <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/veznice-hermanice/sekce/vykon-vezenstvi>

3.3 Věznice Heřmanice

Heřmanice je věznicí pro výkon trestu odnětí svobody odsouzených zařazených do věznice s ostrahou s oddělením se středním stupněm zabezpečení, oddělením s vysokým stupněm zabezpečení a od dubna 2013 je zde zřízeno oddělení pro výkon trestního opatření mladistvých odsouzených.

Ve věznici je zřízen specializovaný oddíl pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací v oddělení s vysokým stupněm zabezpečení, specializovaný oddíl pro výkon trestu odsouzených s poruchou osobnosti a chování, způsobenou užíváním alkoholu a patologickým hráčstvím v oddělení s vysokým stupněm zabezpečení a zvláštní oddělení pro výkon trestního opatření odnětí svobody mladistvých. Ve věznici je rovněž zřízena bezdrogová zóna se standardním zacházením a výstupní oddíly. Celková kapacita věznice je stanovena na 682 míst (Vězeňská služba České republiky).

3.3.1 Implementace metody IO

V rámci odborného zacházení a rozšiřování nabídky standardizovaných programů pro odsouzené došlo v roce 2017 ve třech věznicích, mezi které patří i věznice Heřmanice, k implementaci terapeutického programu, kde jsou umístěni mladiství a mladí dospělí do 21 let vykonávající trest odnětí svobody nazvaný TP 21 Junior. V rámci tohoto programu byly dvě skupiny odborných zaměstnanců proškoleny v používání Feuersteinovy metody instrumentálního obohacování, která podporuje rozvoj kognitivních dovedností a pozitivně ovlivňuje i oblasti emocionální, motivační a sociální. V září 2018 pak došlo díky projektu k implementaci FIE do vězeňské služby ČR a proškolení prozatím 21 pedagogických pracovníků a také k zařazení práce s metodou do všech školských vzdělávacích středisek při věznicích – středních odborných učilišt'. Program FIE je zahrnut v nabídce programu plnění jako vzdělávací kurz v rámci neformálního vzdělávání.⁵

⁵ Vězeňská služba České republiky (2017, 2018). *Výroční zprávy*. <https://www.vscr.cz/sekce/vyrocní-zpravy>

3.3.2 Projekt ATC metod pro osobní rozvoj Myšlení, učení, svoboda ve Vězeňské službě České republiky

Pilotní projekt odstartoval v roce 2017, kdy bylo v kurzech ATC mezi účastníky velké zastoupení pracovníků vězeňské služby. Díky aktivitám školicího centra v rámci propagace metody, ochutnávkovým seminářům a proškolení zaměstnanců VTOS, se tak FIE dostala také do neškolních prostorů, kde má využití metody potenciál nezávisle na věku klienta a cílové skupině. Zkušenosti z tohoto neobvyklého prostředí byly od roku 2018 šířeny v rámci příspěvků implementace metody při příležitostech konferencí pořádaných ATC. Díky jeho velkému úspěchu a zájmu o metodu pokračoval i začátkem roku 2019. Také na začátku nadcházejícího roku zájem o kurzy rostl a pracovníci z vězeňské služby se jich dále účastnili. V důsledku úspěšné spolupráce s Vězeňskou službou ČR se v tomto roce podařilo navázat spolupráci se Sborem vězeňské a justiční stráže Slovenské republiky. V současné době probíhá projekt FIE pro Vězeňskou službu Slovenské republiky. Projekt je realizován za finanční podpory organizace Bader Philanthropies, Inc. Hlavním cílem v těchto projektech je poskytnutí podpory speciálním pedagogům, psychologům, vychovatelům a dalším členům, kteří mají na starosti resocializaci odsouzených. ATC poskytuje podporu vzdělání v metodě instrumentálního obohacování. Proškolení pracovníci mohou získat účinný nástroj a schopnosti pro efektivní ovlivňování kognitivního vývoje odsouzených. Díky Feuersteinovu instrumentálnímu obohacování mají možnost působit na nejvíce potřebnou vnitřní motivaci odsouzených k dosažení základního, případně i vyššího stupně vzdělání a ke změně vlastního života mimo věznic. ⁶

Skupiny odsouzených pracují dlouhodobě s FIE instrumenty s cílem změnit své životní strategie, rozvinout schopnosti plánování, omezit impulzivní reakce. Předpokládá se, že tyto dovednosti výrazně napomohou dobré sociální adaptaci po propuštění z výkonu trestu (Denglerová, 2022, str. 109).

⁶ Autorizované Tréninkové Centrum metod pro osobní rozvoj. (2017, 2018, 2019, 2020 a 2022). *Výroční zpráva*. Praha. <https://a-t-c.cz/o-nas>

3.3.3 Akreditované tréninkové centrum ATC metod pro osobní rozvoj

Tréninkové centrum metod pro osobní rozvoj bylo založeno v listopadu 2015 jako projev úsilí skupiny odborníků, kteří chtěli představit a rozšířit metody profesora Reuvena Feuersteina, později známé jako metody instrumentálního uvědomování, v českém a slovenském prostředí. Tým ATC tvoří široké spektrum profesionálů, včetně ředitelů škol, učitelů, speciálních pedagogů, psychologů a dalších jednotlivců na různých pozicích. Již od svého vzniku se ATC podílí na nejrůznějších projektech.⁷

⁷ Autorizované Tréninkové Centrum metod pro osobní rozvoj. (2024). *O nás*. Praha. <https://a-t-c.cz/o-nas>

Empirická část

4 Cíl a výzkumné otázky

Výzkumným cílem je zmapovat oblasti, kde má metoda FIE ve vězeňském prostředí vliv, popsat a analyzovat přínosy, které může přinášet. Dílčím cílem je získání informací o využití metody ve VTOS a její realizaci.

Hlavní výzkumná otázka:

- Jaké přínosy má využití metody instrumentálního obohacování ve vězeňském prostředí?

Vedlejší výzkumné otázky:

- Jakým způsobem se metoda ve věznicích využívá?
- V jakých oblastech má využití metody přínos?
- Jak využití metody hodnotí jednotliví aktéři?

5 Výzkumný design

Možnost navštívit věznici Heřmanice byla realizována díky laskavému zprostředkování kontaktu s vězeňskou službou prostřednictvím oslovení ředitele věznice v Ostravě ředitelkou ATC PaedDr. Evy Váňové. Ředitel věznice vyhověl žádosti a pověřil některé z pracovníků odborného zacházení, kteří souhlasili se spoluprací na empirické části diplomové práce, aby zajistili program a absolventy z řad odsouzených. Při návštěvě věznice bylo umožněno sledovat hodiny FIE s následnou reflexí a provést rozhovory s lektory a odsouzenými. Realizace a harmonogram byl zajištěn speciálním pedagogem, se kterým byly projednány veškeré podrobnosti vzájemné spolupráce. Data získaná pozorováním a rozhovory byla analyzována s využitím kvalitativní metodologie tematické analýzy.

5.1 Výzkumný soubor

5.1.1 Lektori

Výzkumný soubor tvoří 6 lektorů metody instrumentálního obohacování, kteří s ní pracují ve vězeňském prostředí. Všichni lektori pracují ve vězeňském prostředí již delší dobu, tj. více než 10 let. S metodou dříve nepracovali, do své práce ji zařadili až zde, tudíž nemají porovnání s žádnou jinou skupinou. Ve vězeňském prostředí pracují již dlouho a jsou na něj zvyklí.

5.1.2 Osoby ve výkonu trestu

Odsouzení se na rozhovorech podíleli buď v rámci skupiny, případně individuálně. Pozorování lekce instrumentálního obohacování a rozhovory s odsouzenými se uskutečnily na třech specializovaných odděleních, kde lektori pracují s metodou skupinově. Všichni odsouzení jsou muži blíže nespecifikovaného věku ze skupiny dospělých odsouzených, kteří jsou zařazeni v níže popsaných odděleních. Žádné další bližší informace o odsouzených nemohou být uvedeny.

5.1.3 Oddělení ve věznici

Specializované oddělení pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací (odd1)

Cílem Specializovaného oddílu pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací je prostřednictvím výchovně terapeutického programu zacházení minimalizovat možnost

zneužívání slabších odsouzených a umožnit těmto odsouzeným výkon trestu v prostředí, které nebude dále zhoršovat jejich psychický stav, snažit se zachovat žádané sociální dovednosti již dříve získané a dle možností je zlepšit.

Odsouzení jsou v rámci FIE na specializovaném oddělení rozděleni do dvou skupin, které se účastní do 10 členů. Odsouzení jsou povinni v rámci programu plnění vybírat z některých rozvojových aktivit, přičemž metodu IO mají do programu zařazenou všichni zde umístění. Program zacházení je doplněn o aktivity terapeutického programu, přičemž rozsah aktivit, kterých se musí odsouzený účastnit, činí minimálně 15 hodin týdně. Mezi další povinné aktivity programu zacházení patří komunitní systém, informativní komunita, terapeutická skupina, skupina nácviku sociálních a komunikačních dovedností, sociálně právní poradenství a základy arteterapie. Metoda je dle lektorů využívána zejména kvůli rozvoji komunikačních dovedností a posilování kognitivních funkcí (zpracování a porozumění informacím, soustředění, koncentraci a paměti). Odsouzení vždy začínají s verzí Basic a programem projdou dvakrát či třikrát po sobě. Pracují s instrumenty Uspořádání bodů, Kategorizace, Orientace v prostoru. Tyto dílčí instrumenty jsou prokládány nástrojem Ilustrace. Každé lekci předchází společné uvědomění, proč se metodě věnují a jaká pravidla je při práci s instrumenty třeba dodržovat. V reakcích odsouzených zaznívala témata jako emocionální seberegulace, rozvoj schopnosti vyjadřování, zpracování informací, orientace, paměť, koncentrace.

Specializované oddělení pro výkon ochranného léčení protialkoholního a léčení pro patologické hráčství (odd2)

V této skupině jsou odsouzení s odlišnými délkami trestů a různě závažnými činy. Rozptyl trestní činnosti se pohybuje od běžných krádeží až po vraždy. V tomto oddělení mohou odsouzení absolvovat jim nařízené ochranné léčení protialkoholní nebo patologického hráčství. Toto oddělení poskytuje strukturovaný program zaměřený na léčbu závislosti, což je součástí širší rehabilitační a resocializační snahy vězeňského systému. Na FIE dochází 1x týdně po dobu přibližně 5-6 měsíců. Odsouzení na tomto oddělení musí splnit v rámci programu plnění 21 hodin řízeného programu týdně, přičemž FIE je volitelná aktivita, kterou si mohou z nabídky vybrat.

Skupina odsouzených v rámci Poradny drogové prevence (odd3)

Cílovou skupinu tvoří odsouzení, kteří jsou v kontaktu s Poradnou drogové prevence ve věznici Heřmanice. Skupinu tvoří především odsouzení, kteří jsou uživateli návykových látek a absolvovali skupinové poradenství drogové prevence. Toto oddělení poskytuje komplexní péči a strukturovaný program, který se zaměřuje na zvládnutí závislosti a na zlepšení psychického zdraví odsouzených. Na tomto oddělení bývá dle lektora u odsouzených náročné přemostování, jelikož mají vlivem návykových látek narušené např. logické vnímání, mají problém se soustředěním. Práce s metodou je pro ně obnovováním těchto ztrát. Skupiny zde bývají nestále, často někdo chybí nebo hodina neproběhne, setkávání je obvykle nepravidelné. Případně ze skupiny někdo vypadne a program nedokončí.

Tabulka 1: Výzkumný soubor⁸

	Oddělení	Doba práce s metodou	Pohlaví	Vzdělání	Pozice
Lektor 1	1	5 let	Ž	Bc.	vychovatelka
Lektor 2	1	7 let	M	Bc.	vychovatel-terapeut
Lektor 3	2	7 let	M	Bc.	vychovatel-terapeut
Lektor 4	3	5 let	M	Mgr.	speciální pedagog
Lektor 5	-	1, 5 let	M	Mgr.	speciální pedagog
Lektor 6	-	6 let	M	Ing.	speciální pedagog

⁸

Lektor 4 – vedoucí Poradny drogové prevence

Lektor 5, 6 – pracují na nástupním oddělení, odsouzené do FIE vybírají ze standardních oddílů

5.2 Průběh výzkumné práce

Empirická část výzkumu se uskutečnila ve věznici Heřmanice. Profílance Heřmanic je věznice s ostrahou, tři oddělení jsou s dozorem. Sběr dat proběhl během tří dnů, kdy byl sestaven program pracovníkem odborného zacházení. V rámci návštěvy věznice bylo umožněno sledovat tři různé skupiny ze specializovaných oddělení při práci s FIE v počtech za každou skupinu pět, devět a pět. V první skupině vedli hodinu dva lektori v tandemu. Následně byl s každou skupinou uskutečněn rozhovor. Mimo pozorované skupiny proběhly ještě dva individuální rozhovory s odsouzenými z protialkoholního oddělení, kteří mají program IO již ukončen. Se skupinou v rámci Poradny drogové prevence bylo zajištěno také lektorování hodiny z pozice výzkumníka. Dále proběhly rozhovory se šesti lektory metody IO, kteří s odsouzenými v rámci programu zacházení pracují.

5.3 Etika výzkumné práce

V rámci všech rozhovorů je dodržována anonymita a nejsou uvedeny osobní informace. Rozhovory nebylo kvůli nemožnosti pronést do věznice nahrávací zařízení zaznamenávat. Výpovědi respondentů byly zapisovány a následně přepsány. Data z pozorování hodin FIE byla zaznamenána do pozorovacích archů. Respondentům byly sděleny důvody návštěvy věznice za účelem empirické části diplomové práce. Byli seznámeni s tím, že nemusí odpovídat na všechny dotazy a mohou rozhovor kdykoliv ukončit, pokud by v něm nechtěli dále pokračovat. Lektori i odsouzení byli s návštěvou a průběhem výzkumu obeznámeni předem a k rozhovorům dali souhlas.

6 Sběr dat

Respondenti byli seznámeni s účelem výzkumu a souhlasili s účastí na něm, s rozhovory a s přítomností výzkumníka v hodinách FIE. Návštěvy věznice se uskutečnily během 3 dnů, kdy vždy proběhl úvodní rozhovor s lektory, následně skupinové práce s metodou, reflexe hodiny a rozhovory s lektory a odsouzenými. Rozhovory byly polostrukturované.

Náslechu lekce FIE vždy předcházelo seznámení s konkrétní skupinou prostřednictvím komentáře lektorů. Zmiňovali, jaký zde mají nastavený systém realizace FIE, jak jejich práce probíhá, byla sdělena specifika tohoto oddělení. Následně proběhl následně lekce FIE metodou otevřeného pozorování v přirozené situaci. Ve dvou případech se jednalo o nezúčastněné pozorování, v jednom případě pozorovatel participoval (Hendl, 2023).

Následovaly rozhovory s odsouzenými a lektory. V některých případech proběhl rozhovor individuálně, případně formou skupinové diskuze, kdy se jednalo o skupinu heterogenní. Po pozorování hodiny FIE proběhla také reflexe, kdy lektori osvětlili některé jejich postupy, k čemu jsou vhodné, jak odsouzení reagují.

Tabulka 2: Přehledová tabulka

Oddělení	Aktivity
Odd1	pozorování lekce FIE, skupinový rozhovor
Odd2	pozorování lekce FIE, skupinová reflexe hodiny s odsouzenými a diskuze, individuální rozhovor 1, individuální rozhovor 2
Odd3	zúčastněné pozorování lekce FIE (lektorování), skupinový rozhovor

6.1 Specializované oddělení pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací

Někteří odsouzení ve skupině mají FIE zařazenou již poněkolkáté, věnují se jí podruhé či potřetí, tj. dohromady až rok a půl. Někteří metodou prochází poprvé. Instrumentu Uspořádání bodů předcházel program Basic.

6.1.1 Pozorování – náslech FIE (45 min)

- Instrument Uspořádání bodů, str. 3, 5. hodina programu
- Počet odsouzených: 5, dva lektori v tandemu

Po zopakování pravidel a reflexi, kvůli jakým důvodům se FIE věnují, následovala připomínka minulé lekce, kde se ve skupině věnovali práci s chybou, což odsouzení nyní zařadili do svých strategií, kdy zmiňovali, že budou obezřetní. Chybu definovali jako to, co nás poučí. Lektori se skupiny dotazovali, zda vědí, čím začnou, co jim tvary v předloze připomínají, zda mohou využít nějaké nápovědy. Odsouzení upozornili na nové tvary, které pojmenovali stupeň vítězů a stan. Vhodnost shodného pojmenování odůvodnili kvůli tomu, aby si rozuměli. Odsouzení upozornili na skutečnost, že nové tvary si mohou nějakým způsobem rozdělit na tvary, které již znají. Stupeň vítězů rozdělili na čtyři čtverce a také zmínili, že každý čtverec má pravé úhly. V rámci nových tvarů také dokázali odhalit nápovědu ve smyslu vzdálenosti jednotlivých bodů. Navzájem si sdělili své strategie a také upozornili na skutečnost, že na postup mohou přijít až během práce. Po vypracování dvou řádků listu vedl jeden z lektorů diskuzi se všemi, kteří řádky dokončili a řešili, jak se jim pracovalo a jaké strategie zvolili. Druhý lektor začal procházet místností kvůli tomu, zda by u některých účastníků nebyla potřeba individuální podpora a případné zopakování instrukcí, které k vyplňování stránky potřebují. Lektor se věnoval odsouzenému, u kterého se začala při vyplňování třetího řádku objevovat nervozita. Tento muž se snažil nervozitu překonat, dle lektora má velké problémy s koncentrací. Zde již nebyla přítomna nápověda a vypracování se nedařilo. Zúčastnění měli možnost si práci vzájemně porovnat, případně si nechat zúčastněnými i poradit. Pro většinu byla práce nenáročná, jelikož se začali usmívat s komentářem: *To bylo na pohodu.* a reflektovat své strategie. Zmiňovali, že nejprve se jim zadání zdálo obtížné, ale někteří tvary v bodech viděli rovnou a nemuseli by je ani spojovat. V této fázi začali ve skupině plynule přemostovat do běžných životních situací. Prvním

z témat bylo dodržování přesnosti a zkušenost, kde v životě musíme být přesní, kde je přesnost důležitá. Odsouzení zmiňovali vytváření výrobků a práci zde ve věznici. Na první pohled se odsouzeným zadání zdálo složité, ale následně jim tak náročné nepřišlo. Získali tak zkušenost, jak postupovat a pracovat. Řešili, jakou zkušenost zde mohli uplatnit. Ze zkušenosti nevěřili náповědě. Zaznělo, že nemusí uplatňovat po celou dobu stejnou strategii, mohou se ze zkušenosti poučit a zjistit, že může být i nějaká lepší. Zkušenost odsouzení přemostovali nejvíce na práci, trestní činnost a vězení. Sdíleli, že když se ze zkušenosti poučí, nemusí chybu už opakovat. Na konec lekce zmínil jeden z odsouzených, který po celou dobu komunikoval a spolupracoval nejvíce, jednu ze svých obvyklých činností, kterou porovnával zde ve věznici a před výkonem trestu. Mluvil o sledování televize dříve a ve věznici. Venku ji sledoval a stejně tak i zde, ale na svobodě se mu na ni dívalo lépe než ve VTOS, ale rozdíl byl v tom, že na svobodě při sledování televize popíjel pivo. Sdílel s ostatními, že začíná plánovat strategii a že se může z minulosti poučit – sledování televize bez piva a následně vše zvládat bez piva. Konzumace alkoholu mu způsobovala potíže. Když nebude pít alkohol, tak nebudou problémy. Odsouzený uvedl, že tohle byl nějaký jeho životní postup a standart. Do budoucího života si chce zvolit nějakou jinou strategii, která by mohla být lepší. Na konec lekce odsouzení sdělili, co si z dnešní hodiny odnáší. Jeden z odsouzených zmínil: *Když něco hledám, tak to musím najít*. Lektor na poznámku reagoval, zda to opravdu vždy musíme najít. Odsouzený zpětně poznamenal, že je ale důležité snažit se cíle dokončovat.

Vedení lekce v tandemu umožňuje individuální přístup k odsouzeným s pomalejším pracovním tempem. I přes rozdělení do dvou skupin v rámci oddělení je zde u každého odlišná mentální úroveň. Druhý lektor může diskutovat se skupinou a pokračovat v práci. Úskalí této varianty může být v tom, že každý lektor může zamýšlet ubírání hodiny jiným směrem, každý má jiný styl a způsob práce.

6.1.2 Rozhovory

Ihned po ukončení lekce FIE následoval společný rozhovor se skupinou, kdy mohli zúčastnění odpovídat na otázky. Vzhledem k nižší mentální úrovni zúčastněných odpovídali na dotazy relativně omezeně, částečně, případně se k některým dotazům nevyjádřili vůbec. U této skupiny není jednoznačné, zda všechny přínosy, které zmiňují, tak skutečně vnímají,

jelikož si je opakují na začátku každé lekce a mají je i vypsané před sebou na tabuli. Je možné, že na některé z nich upozorňují, jelikož si je opakovaně vysvětlují a připomínají. Na konci hodiny při dotazu, co si z hodiny odnášejí, odpověděli, že vědomosti a opět zazněly fráze, které pravidelně opakují. Dále nejvíce zaznívalo, že FIE pro ně znamená získávání nějakých ponaučení do života, procvičení mysli, zábavy, ale zároveň také např. možnost na chvíli zapomenout na drogy a motivace naplnění řízeného programu. Odsouzení sdělili, že je práce ve FIE baví a je to pro ně zábava, ale zároveň si jsou vědomi toho, že program neslouží jen pro zábavu. Jeden z odsouzených zmínil, že nejprve mu bylo jedno, že měl v instrumentech něco špatně, ale že se to změnilo. Druhý odsouzený sdělil, že cítí pokrok v tom, že se dokáže více soustředit, je pečlivější a dokáže si lépe plánovat např. návštěvy, snaží se nejednat zbrkle a nechat si chvíli na rozmyšlení. Další odsouzený zaznamenal pokrok při řešení některých situací zde. Dokáže se lépe ovládat a reagovat jiným způsobem, cítí zklidnění a změnil způsob nahlížení na některé věci.

Pro odsouzené bude mít nesporně společné sezení významný efekt v oblasti komunikace. Mají zde prostor vyjadřovat své myšlenky, postoje a reflektovat své činy. Jako v každé skupině, tak i zde jsou jedinci, kteří se povětšinu času nevyjadřují, ale naslouchají a ze zkušeností ostatních si mohou mnohé odnést a následně o situacích přemýšlet. Další znatelný efekt bude v oblasti soustředění, koncentrace a dokončování práce. Na tomto oddělní mají odsouzení tuto oblast značně oslabenou a je pro ně vhodné se na ni zaměřovat. Je důležité snažit se úkol dokončit a u práce vydržet. Strategie, které si zde snaží vytvářet a jsou pro ně funkční, pak mohou fungovat k větší motivaci úkoly dokončovat. Během nezdarů při práci se také učí překonávat svou impulzivitu, kdy by už v práci nejraději nepokračovali. Pro odsouzené je náročná také základní orientace v zadaném úkolu, kterou prací s instrumenty také posilují. Snaží se zorientovat v úkolu, hledat nápovědy a strategie.

Lektoři v rozhovorech uvedli, že sledování efektů od počátku práce se skupinou trvá na tomto oddělení delší dobu, ale některé posuny lze sledovat už po 5. hodině, individuálně i po 2. U odsouzených vidí posun v pečlivosti a trpělivosti, sebeobslužných aktivitách, ale především v oblasti komunikace. Hodně se při takových programech rozmluví, zlepšují své komunikační dovednosti. Tyto efekty jsou dle nich ale důsledkem komplexu všech aktivit zde, které na tyto posuny ve schopnostech a posilování kognitivních funkcí cílí. Vše se

prolíná a FIE se na těchto změnách podílí. Pracovat s FIE se pracovníkům osvědčilo, lze dle nich sledovat pokroky. Odsouzení mají k metodě pozitivní postoj, baví je to. Poznatky z FIE přenášejí do jiných aktivit, berou si poučení ze zkušenosti a hodně zaznívá, že si něco potřebují rozmyslet. Motto využívají v reálných situacích. Pro tuto skupinu musí práci hodně podřizovat mentální úrovni a věkovému rozmezí. Mají velký problém se základními poznatky, orientací, tvary. Pozitivní podle lektorů je, že díky práci v programu Basic i Standard získají odsouzení v této skupině hodně faktických poznatků.

6.2 Specializované oddělení pro výkon ochranného léčení protialkoholního a léčení pro patologické hráčství

6.2.1 Pozorování – náslech FIE (45 min)

- Instrument Uspořádání bodů, str. 3, 6. hodina programu
- Počet odsouzených: 9

Hodina byla zahájena dotazem lektora, zda si někdy během týdne odsouzení na FIE vzpomněli. Reakce byly kladné, zmiňovali především své strategie při práci a její systematickosti, chronologičnosti jednotlivých úseků (např. při úklidu ve věznici) a přizpůsobení strategií konkrétním situacím. Bavili se o spojování bodů a co pro ně znamená. Jeden z vězňů zmínil, že body se nachází všude a nemusíme je vždy spojovat, jsou neviditelné, jako např. při telefonování, kdy existuje vícero bodů a výchozí bod je on zde ve věznici. Následovalo zopakování dosavadních tvarů, které se již v instrumentech objevily a upozornění na tvary pro odsouzené nové, jejich pojmenování a dohodu, že každý bude na stránkách hledat to, co ve tvaru vidí. Před začátkem samostatné práce, se ještě věnovali nápovědě, jakou budou při vyplňování využívat. Zmiňovali viditelné 4 body v řadě, vzdálenosti, barvy, poměření vzdálenosti) a že postupně nápověda mizí. Někteří poslední řádky nazvali chaosem. Vícero zúčastněných se začalo usmívat a motivačně prohlašovali: *To půjde*. Došlo také na zopakování pravidel, která spočívají v tom, že se nepracuje na čas, neprobíhá žádné hodnocení v tom smyslu, že by bylo hodnoceno, co během hodiny říkají a jakým způsobem úkoly řeší. Mohou mezi sebou diskutovat a musí zachovat stálost tvarů. Ty se mohou pootočít nebo překrývat, každý bod se využije pouze jednou. Gumu odsouzení vnímají jako možnost odstranění chyby. Jako jedna ze strategií bylo zmíněno také nastolení

tempa sobě samému a motivace stránku dokončit. Již zde zaznělo téma flexibility a přizpůsobování se novým činnostem. Po vyplnění celé stránky začali odsouzení sdělovat své dojmy a co jim při spojování pomohlo – museli se soustředit a zorientovat. První dojem z úkolu se zdál náročný, pomohla jim předchozí zkušenost, projekce tvarů v bodech a jejich vyhledávání. Zkušenost zmiňovali jako něco, co jim může pomoci. Plynule se vrátili k tématu flexibility, kde a v jakém prostředí má své opodstatnění. Odsouzení jako první zmínili vězeňské prostředí, kde flexibilitu vnímají jako přizpůsobení se novému řádu, systému, vězňům, vedení a celkovému chodu. Dále zmínili flexibilitu v zaměstnání nebo novému životnímu stylu, čemu všemu se musí v těchto oblastech přizpůsobovat. Ze strany lektora zazněly dotazy, zda je to pro ně složité, zda se jim to daří. Jeden z odsouzených reagoval, že má rád své jisté, stálé a nerad dělá změny, ale i tak je musí umět přijmout. Odsouzeného, který byl přerazen z jiné věznice, se lektor zeptal, zda bylo složité přejít do jiného prostředí. Odpověděl, že vše přijímá, ať se děje, co se děje. *Kdybych změny nepřijal, měl bych problémy, kterých mám už tak dost. Nebojoval jsem s tím. Strídají se zde často směny a každá má trochu jináčí systém, když je poznám, mohu se jim přizpůsobit a předejít problémům.*

Následovalo sdílení zkušeností z profesní oblasti, které navazovalo na přípravu plánování zaměstnání z rozhovoru v jiné aktivitě. Pro zaměstnání tohoto odsouzeného je flexibilita nutná vlastnost, pracuje ve stavebnictví. Přemýšlí a zvažuje, jakou práci by chtěl vykonávat nadále, co by zvládnul. Lektor se zeptal, zda si myslí, že je pro tuto profesi a potenciálního zaměstnavatele přínosem. Odsouzený sdílel, že zaměstnavatelé byli vždy spokojeni. Začal povídat o tom, že umí částečně něco i z „elektrikařiny“ a že je ochoten se naučit i více. Lektor se dále doptával, jak vnímá své možnosti na trhu práce a zda si myslí, že by mohl mít lepší finanční ohodnocení. Ostatní odsouzení tyto schopnosti ohodnotili jako přínos. Diskutovali o tom, jaké dovednosti je vhodné umět a pokud jich mají více, mají větší šanci sehnat pracovní místo. Další odsouzený zmiňoval příklad svého švagra, který měl chuť naučit se něčemu, čemu vůbec nerozuměl, dal si nějaký cíl. Podařilo se mu to a dnes umí číst ve stavebních plánech. Ostatní porovnávali a přidávali se do konverzace. Od profesní sféry se přemístili opět k tématu změn a stereotypu, narušení zvyků, konkrétně zase na příkladu ze života a klasického rána zde. *Zaspím, pak si ještě rozliju kávu a mám narušený chod nějakých svých ranních činností a zvyků. Ale musím se přizpůsobit.* Hodina už byla u konce, ale

konverzace by se jinak rozvíjela dál. Zúčastnění sdíleli své pocity z dnešní lekce, že jsou spokojeni a mají radost, že jim to šlo. Nakonec jsem přidala komentář i já ohledně rozlité ranní kávy, že máme možnost se zastavit, zamyslet se nad situací a zkusit pokračovat tak, aby nám nabourání stereotypu nenarušilo celý den.

Z pozorování lekce FIE bylo zjevné, že tuto skupinu práce v hodině baví. Lektor je nemusel do ničeho tlačit, řešit žádné výmluvy, všichni již byli k odchodu na skupinu připraveni. Lektor prozradil, že to není pravidlem pro všechny aktivity z řízeného programu. Na sezení šli s dobrou náladou, byla patrná motivace se úkolu věnovat, dokončit ho a také nad stránkou společně diskutovat. Po celou dobu panovala pozitivní nálada a kdyby již nemuseli končit, konverzace by pokračovala dál. Zde by mohl být vhodný delší časový úsek. Největší část hodiny věnovali diskuzi ohledně zaměstnání, kdy se bavili o konkrétních profesích, jaké mají zkušenosti z minulosti, co plánují do budoucna, jak se nadále chtějí uplatnit na trhu práce. Lektor do této debaty příliš nezasahoval, individuálně se doptával. Odsouzení spolu smysluplně debatovali. Tyto diskuze mohou sloužit jako impulz pro ostatní si také začít plánovat svou profesní budoucnost. Sdílejí si mezi sebou zkušenosti, porovnávají. Případně se mohou začít zajímat o nějaké konkrétní místo, mohou si mezi sebou předat doporučení. Dotazy a konstruktivní poznámky lektora je mohou nasměrovat na cestu, která by je samotné nemusela napadnout a zvážit své možnosti.

6.2.2 Rozhovory

Po ukončení náslechu FIE proběhl rozhovor s lektorem včetně reflexe hodiny. Lektor, který zabezpečuje program FIE na tomto oddělení, zde také pracuje v rámci dalších rozvojových aktivit. Během náslechu zaznívalo, že zaměstnání odsouzeného, již probírali i během jiné aktivity. Lektor těží z témat, která se mu během FIE otevírají i v jiných rozvojových programech, kde je mohou dále podrobněji rozebírat, jelikož během hodiny IO pro to není dostatečná časová kapacita. Pracuje se skupinou v protialkoholní léčbě s počtem maximálně kolem 10 účastníků přibližně půl roku. Skupinu lektor specifikoval tak, že vzhledem k délkám a závažnostem trestné činnosti, každý vnímá trest jinak. Na tomto oddělení jsou ve velmi uzavřeném prostředí a jsou v rámci řízeného programu pořád společně. Je pro ně přínosem, pokud přijde někdo z venku a ví, jak to v současnosti funguje. Odsouzení se takto dozvídají o životě mimo věznici a společné diskuze mohou mít pozitivní vliv na motivaci

začít se na propuštění připravovat. Podle lektora vnímají odsouzení FIE pozitivně, panuje chuť na skupinu chodit. Dozvídají se o sobě a nejsou si pak tolik cizí. Kromě této skupiny se lektor dále věnuje mladistvým, kde probíhá program TP 21 Junior, kam FIE také zapojuje. U mladistvých je nejvíce cíleno na snižování agresivity.

Poté proběhl rozhovor s dvěma odsouzenými z jiné skupiny, která FIE program ukončila přibližně před půl rokem. Rozhovory proběhly individuálně a bez přítomnosti lektora, a především první z odsouzených byl rozhovoru velmi nakloněný a u jednotlivých otázek se rozpovídal o tom, jak FIE vnímá a co všechno mu přinesla. Od obou odsouzených zaznívalo, že FIE pro ně byla velmi poučná, vedla je k uvědomění a přemýšlení o věcech. Hodně si do sebe také promítali, co slyšeli během lekcí od ostatních. Metodu vnímají jako vhodný nástroj, který jim může být nápomocný v různých situacích. Velmi intenzivně vnímají práci s chybou. Několikrát zaznívalo, že si během hodin uvědomovali, že nic není definitivní a mohou se to pokusit napravit. Tuto možnost nového začátku si přemostují na principu „tužka – guma.“ Dříve vnímali svá selhání cyklicky, připadalo jim, že jsou všechna nenapravitelná a nenapadlo by je něco měnit. Nyní se mohou alespoň pokusit začít jinak. Dalším tématem pro oba odsouzené bylo plánování, co by rádi udělali jinak po odchodu z VTOS a čemu by se chtěli věnovat.

6.3 Skupina odsouzených v rámci Poradny drogové prevence

Při poslední návštěvě věznic proběhl nejprve rozhovor současně se třemi lektory. Rozhovor jsme vedli společně a účastníkům bylo umožněno volitelně odpovídat na dotazy. Po rozhovoru mi bylo nabídnuto vyzkoušet si na tomto oddělení vést hodinu FIE po boku s lektorem, který mě případně doplňoval. Bezprostředně po lekci ještě následoval společný rozhovor se skupinou odsouzených a po skončení reflexe s lektorem.

6.3.1 Pozorování – náslech FIE/lektorování (45 min)

- Instrument Uspořádání bodů, str. 3
- Počet odsouzených: 5

Hodiny se zúčastnilo pět odsouzených, kteří řešili stranu 3 instrumentu Uspořádání bodů. Nejprve zmínili, čemu se věnovali v poslední hodině, zda během uplynulé doby o FIE nějakým způsobem přemýšleli, vzpomněli si na ní. Zopakovali jsme pravidla a řešili, zda je

na stránce něco nového, zda se něco změnilo. Odsouzení nebyli příliš sdílní a nové tvary nejdříve přímo nepojmenovali. Poté se shodli, že by se daly nazvat stupněm vítězů a šipkou. Bavili jsme se o strategiích, o nápovědách a následně začali vyplňovat stránku, konkrétně první dva řádky. Někteří dokončili dříve, některým dělalo spojování obtíže. Začali jsme se bavit o strategiích a jak se jim stránka vyplňovala. Pro některé to bylo snadné, v bodech tvary viděli, někteří ale se spojováním poměrně bojovali. Už zde ale bylo patrné, že pro ně bylo obtížné se na práci koncentrovat. Prvním z témat, které vyvstalo, byla přesnost – kdy je přesnost důležitá, kdy je třeba ji dodržovat, kdy se nám hodí a může se i vyplatit. Odsouzení zmiňovali zaměstnání, vyrábění, své zájmy, ale diskuze se spíš odebírala směrem dodržování přesnosti ve smyslu dodržování smluvených dohod se svým okolím. Pokud ji zde někdo nedodržuje, tak se pro nás stává nedůvěryhodným a nevíme, zda je na ně spolehnutí. Volně pak přešli k tématu lhaní, které si spojili s domluvou a poměrně dlouho ho rozebírali. Nicméně se dostali také k tomu, že ani oni toto mnohdy nedodržovali a lhali. Opětovné lhaní definovali jako neponaučení se ze zkušenosti, že tuto chybu stále opakovali, ale donedávna je nenapadlo, že chybu lze odpustit i sobě samému. Bylo znát, že je toto téma pro ně velmi těžké a je u nich spojeno s neustálým zacyklením a opakováním chyb. Dál se diskuze odebírala v tom smyslu, zda si z těchto situací můžeme vzít nějaké ponaučení, zda je to chyba, která se dá odpustit. Všechna témata ale začala směřovat k jakémusi pocitu nespravedlnosti systému vězeňství, ztráty motivace a názoru, že je všechno vlastně jedno. Průběh hodiny se začal nekontrolovatelně ubírat k rozbourané debatě a obhajobě svých činů a pocitů. Po celou dobu od vícero vězňů několikrát zaznívalo, když narazili na některá témata, že to budou potřebovat probrat s lektorem na individuálních setkáních. Bylo znatelné, že zúčastnění měli potřebu vysvětlovat a obhajovat, jak to ve věznici funguje z jejich perspektivy. Zmiňovali, že jim jakékoliv snažení, včetně práce ve FIE, někdy přijde bezvýznamné, protože jsou stejně za ty nejhorší a že je těžké najít motivaci. Za různé prohřešky mají zakázané návštěvy a kvůli tomu jsou naštvaní, cítí křivdu. Zaznělo, že mívají chuť se na všechno vykašlat. Zkusili jsme se vrátit opět k tématu chyby a motivace, že by byla chyba a škoda všechno úsilí zahodit (léčba, práce na sobě, rodina venku). Zeptala jsem se na několik otázek v rámci rozhovoru, ale i zde bylo zjevné, že odsouzení nyní nedokáží vzhledem ke svému momentálnímu nastavení a rozpoložení odpovídat, a tak jsme konverzaci nadále nechali ubíhat volně. Odsouzení řešili, že jim vše připadá zbytečné,

jelikož jejich snahy a žádosti k ničemu nevedou. Nevidí žádnou perspektivu, a tak i vyplňování listů je pro ně zbytečné, jelikož nedokáží najít vůli. Ke konci jsme se ještě vrátili k tématu plánování, co si plánují, ale že je opět demotivuje, když plány nevychází a je pro ně pak těžké si nastavovat nějaké cíle. Lektor nakonec ještě navázal na to, že ne vždy všechno vyjde podle plánu.

Při následné reflexi lektor sdělil, že sezení často proběhne tímto způsobem. Již na věznicích pozná, že potřebují upustit ventil a nechává je, aby mezi sebou sdíleli, co potřebují. Debatu ale musí regulovat, jelikož pro ni není tak dlouhý časový úsek. S jednotlivci si pak následně domlouvá termín na individuální sezení. Pro lektora jsou hodiny FIE velmi cenné a užitečné z hlediska toho, že může odsouzené mnohem více poznat a otevírá se mu spousta témat do individuálních sezení. Lektor s FIE pracuje na tomto oddělení, ale nevybírá si konkrétní vězně, pro které by metoda mohla být potenciálně vhodná. Zastává ten názor, že pracovat se má se všemi a v rámci FIE ho baví hledat společnou řeč s kýmkoliv, jedince se snaží pochopit. Odsouzené do programu nevybírání, přijme kohokoliv, a navíc si nepročítá ani jejich posudky, neřeší, jakou trestnou činnost mají za sebou. Snaží se přistupovat ke všem stejně. Nejde mu o to, co spáchali, ale zajímá ho, co cítí. Lektor před skupinou otevřeně mluvil, jak práci s programem vnímá on. Je důležité, aby odsouzení k lektorovi měli důvěru. Jedno z úskalí spočívá v tom, že těmto odsouzeným také uděluje tresty, a to má na důvěru vliv. Možnost čerpat do individuálních sezení a dozvídat se o věznicích něco, co se při práci s instrumenty odkryje, má pro lektora velkou cenu. Podle lektora je vidět, že mu odsouzení důvěřují, jsou uvolnění, upřímní. Vyhovuje jim nehodnocení a že je pracovníci berou takové, jací jsou. Vnímají, jakým způsobem se s nimi pracuje, že lektory zajímá, co říkají a pamatují si to. Při společné diskuzi často dochází k tomu, že si odsouzení stěžují a nevidí chybu na své straně. Opakovaně musí jejich obhajoby přerušovat, jelikož pak mají odsouzení tendence sklouzávat pouze ke stížnostem. To, co otevírají, se mu pak ale hodí na individuální pohovory. Poté je vede k tomu, aby se nad tématy, která zmiňují zamysleli a k tomu, že všechno, co dělají, nemusí být správné. Společné debaty a výměny názorů nazval otevíráním očí. Lektor zmiňoval, že s každou skupinou bude mít FIE nějak odlišné zacílení, každá skupina má jiné požadavky. Zde jsou největším tématem drogy a frustrace odsouzených. Problém zde může být instrumentem odkryt a ten následně více rozebrán při individuální

formě sezení. Práce je náročná také z hlediska toho, že zde mají odsouzení dlouhé tresty, to se odráží na jejich motivaci.

6.3.2 Rozhovory

Vlastnímu lektorování FIE v tandemu předcházela společný rozhovor se třemi lektory, kteří hovořili o specifikách práce s metodou ve vězeňském prostředí a způsobu své práce. Všichni tři se shodli na specifickém uspořádání skupiny, které spočívá ve složení skupiny, jelikož pojátkem bývá především trestní odpovědnost. Odsouzení mají různé délky trestů, jsou ve věznicích odlišně dlouhou dobu, jsou různě staří, rozdíly jsou také ve vzdělanosti. Skupiny jsou oproti školnímu prostředí velmi nekonzistentní, velmi často odsouzení program nedokončí, bývají absence. Ráno chodí odsouzení do práce, poté bývají unavení, a to se odráží na soustředění. Kvůli nestálosti skupiny se lektor 5 vrátil zpět k individuálním sezením. Pracuje s toxikomany individuálně, případně bere na sezení odsouzené 2. Vyhýbá se svému oddílu, jelikož nechce s programem pracovat s odsouzenými, kterým uděluje tresty, protože se odsouzení během FIE dost otevírají a myslí si, že by mohlo dojít k narušení důvěry.

Rozhovor s odsouzenými volně navázal na vlastní lektorskou zkušenost. Lektor po skončení skupiny sdělil, že se takto na FIE viděli po delší době a dlouho také neměli individuální sezení. Tato skutečnost měla vliv na jejich rozpoložení a reakce. Už při vyplňování strany z instrumentu některým dělalo velkou potíže se soustředit. Sami to pak také zmiňovali, že jsou rozrušení a nedokáží list vyplnit. Během rozhovoru uvedli, že FIE pro ně znamená uvolnění, únik z myšlenek, pobavení, čas mimo oddíl. Pozitivně ohodnotili, že s nimi odborní pracovníci takto pracují, jelikož na ně píše posudky, tak je potřeba, aby o nich něco věděli. Tady podle nich dochází k obrušování hran, bližšímu poznání a budování důvěry. Mohou zde také upustit ventil a řešit témata, která jsou pro ně aktuální.

7 Metody analýzy

Data z rozhovorů byla zapisována a přepsána. Následně byla analyzována metodou tematické analýzy. K analýze dat bylo přistupováno induktivním způsobem, kdy je kódování a vytváření témat formováno obsahem dat. Tematická analýza umožňuje výzkumníkovi objevit vzorce ve shromážděných datech (Komori, 2013).

7.1.1 Fáze tematické analýzy

Tematická analýza je metoda pro identifikaci, analýzu a podávání zpráv o tématech (vzorcích) v datech. Jedná se o flexibilní a přístupnou metodu, která může poskytnout bohatý a detailní popis datového souboru. Tematická analýza je kvalitativní výzkumná metoda používaná k identifikaci, analýze a interpretaci vzorců v kvalitativních datech (Hendl, 2023).

Seznámení s daty (1. fáze)

Jedná se o přípravu a shromáždění relevantních dat, jako jsou rozhovory, pozorování a dokumenty. V této fázi dochází k přepisu dat, opakovanému čtení a důkladnému seznámení s obsahem. Výzkumník si vytváří z nasbíraných dat záznamy v podobě poznámek.

Sběr dat proběhl zapisováním rozhovorů, zaznamenáváním do pozorovacích archů v průběhu následků hodin FIE a vytvářením poznámek z celého výzkumu. Obsah byl výzkumníkem opakovaně pročitán a přepisován. K získaným datům byly připisovány další poznámky.

Generování počátečních kódů (2. fáze)

V této fázi je důležité identifikovat a označit všechny prvky dat spojené s výzkumnou otázkou. Kódování je trvalý proces, který není nikdy ukončen. Kódují se všechna data a kódy. Výzkumník se snaží každému kódu porozumět, vzhledem k datům si klade otázky s oporou relevantní literatury. Dochází k redukci a organizaci dat (poznámky, přepisy rozhovorů, záznamy z pozorování, dokumenty), hledání paralel, odlišností a vzorců.

V tomto stádiu byla kódována veškerá získaná data, která mají vztah k výzkumné otázce. Kódy představují výrazy, které vycházejí z přepisů rozhovorů. Vzniklo vícero seznamů kódů, v rámci kterých se pak kódy různě kombinovaly, štěpily, odebíraly. Cílem bylo v získaných datech (rozhovory, pozorování) nalézt podobnosti, rozdíly a vzorce.

Vyhledávání témat (3. fáze)

Ve třetí fázi dochází k průzkumu dat a hledání potenciálních témat. Data se následně rozřídí k vyšším tematickým celkům. Dochází k seskupování kódů, v datech se sledují vzorce a vztahy. V této fázi se výzkumník snaží přiřadit množinu kódu k jednomu tématu. Jedná se o proces, kdy se objevují skupiny a témata (opakované myšlenky, termíny, podobnosti a odlišnosti). Vznikne vícero potenciálních témat a všechna má brát výzkumník v potaz napříč tomu, že v dalších fázích analýzy dojde k jejich redukci.

Přezkoumání a upřesnění témat (4. fáze)

V této fázi dochází ke kontrole vztahu témat s daty a také vztahu k výzkumné otázce. Témata jsou revidována, tj. upřesněna, sdružována, rozdělena, případně vyškrtnuta. Výzkumník přezkoumává potenciální témata a hledá v nich případné spojitosti a zda se témata nepřekrývají. Výzkumník si také klade otázku, zda v tématech nenalezne subtémata.

Definování a pojmenování témat (5. fáze)

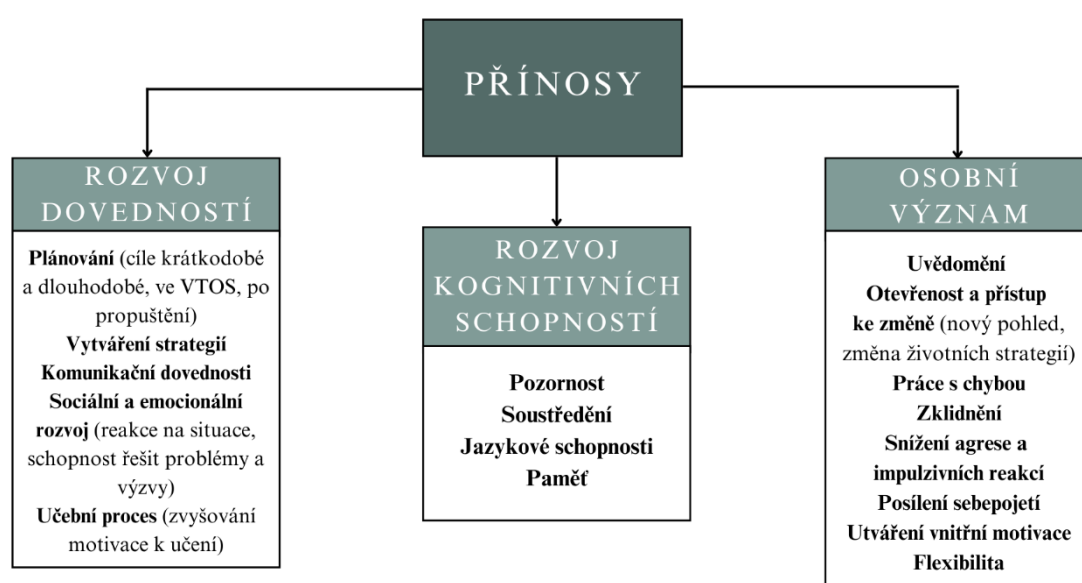
Dochází k další charakteristice jednotlivých témat. Témata jsou specifikována, definována a výstižně pojmenována tak, aby odrážela obsah dat. Je upravován jejich rozsah. Výzkumník hledá, co je na tématech zajímavé a začíná uvažovat, jak celky pojmenuje, protože do této fáze jsou témata v podobě frází a vět.

Analýza a vytvoření výzkumné zprávy (6. fáze)

Poznatky jsou interpretovány a jsou vyvozeny závěry. Dochází k finální analýze vzhledem k výzkumné otázce a vytvoření zprávy o analýze. Před vytvořením finální zprávy dochází k poslední revizi témat a výběr těch nejvhodnějších vzhledem k výzkumným otázkám. Ke každému tématu je přiřazena reprezentativní sada dat (Hendl, 2023).

8 Výsledky

Pozorování metody FIE ve vězeňském prostředí se vztahuje ke třem hlavním rovinám, ve kterých jsou zachycena identifikovatelná témata a subtémata. První rovina zachycuje práci s metodou ve vězeňském prostředí, ve druhé rovině je zohledněn pohled lektorů a jimi definována specifika tohoto prostředí. Třetí rovina zachycuje vnímání odsouzených.

8.1 Identifikovatelná témata

a) Struktura skupiny

Všichni lektori uváděli jako specifikum nekonzistentní složení skupiny. Skupinu spojuje především vězení a trestná činnost, jinak jsou účastníci dost rozdílní. Rozdíly jsou věkové, charakterové, v délce trestu, času stráveném ve VTOS, ve vzdělávání. V porovnání např. se skupinou ve školním prostředí, je složení skupiny zde velmi nestálé. Členi v průběhu kurzu často odchází, bývají absence nebo se hodiny z organizačních důvodů neuskuteční. Všeobecně lze říci, že struktura skupiny nevydrží moc dlouho. Ucelenost programu tak není

zajištěna, jelikož se stihnou nebo pouze některé instrumenty a mezi hodinami jsou časové prodlevy.

Specifické je už jenom složení skupiny, jelikož jedince spojuje pouze vězení. V této skupině je rozptýl závažnosti trestných činů od běžných krádeží až po vraždy a odlišná je také délka trestu. To souvisí s tím, že vnímá trest každý jinak. Velmi odlišné jsou také jejich povahy a charaktery. (lektor 3)

Skupina zde není konzistentní jako ve škole. Odsouzení jsou různě staří, mají rozdílné délky trestů, někdo odejde v průběhu kurzu. Obecně struktura skupiny nevydrží moc dlouho. Dojdeme např. ke druhému instrumentu, a pak se skupina rozpadne. (lektor 4)

Také se někdy vymlouvají, bývají nemocní, bývají absence, odsouzení chodí do práce a nového člena do rozjeté skupiny již nezařazujeme. Proto jsem se opět vrátil k individuálním hodinám a беру si maximálně dva odsouzené. (lektor 5)

U toxikomanů je ta nestálost skupiny hodně specifická a také to, že se u nich náročněji přemostuje. Často je musím nějak pošouchnout. (lektor 4)

- Uzavřené prostředí

Vliv na práci s metodou má fyzicky izolovaný prostor, který se nejvíce odráží v přemostovaných tématech. Je to klíčové specifikum, protože ve výkonu trestu má zde utvořená skupina úplně jiný způsob života. Někteří odsouzení už jsou tady velmi dlouho, a střetávají se s odsouzenými, kteří právě nastoupili. To se velmi odráží na tématech, jestli více vnímají venek nebo prostředí zde. Jsou spolu na ubytovnách, ale nemají tolik prostoru se bavit a nekomunikovali by takovým způsobem jako ve FIE. Zde se poznají jinak, více, učí se spolu nekonfliktně komunikovat. Toto téma souvisí i se vztahem s lektory, jelikož jsou spolu v úzkém téměř každodenním kontaktu. Někteří lektori pracují v této věznicí 20 – 30 let a jsou tu i odsouzení, kteří mají dlouhé délky trestu a po tuto dobu se i potkávají.

Na oddělení jsou v uzavřeném prostředí, jsou oddělení i na ubytovnách a běžně spolu nekomunikují. Nemají tolik prostoru a když už se baví, tak by si neřekli to, co se vzájemně dozvědí při FIE. Společná diskuze při hodinách FIE je pro ně přínosem, jelikož se do kontaktu dostanou odsouzení, kteří jsou zde již několik let a odsouzení, kteří jsou ve VTOS kratší dobu. Propuštění z VTOS po několika letech je velmi náročné. Zde jsou zvyklí na

uzavřený prostor a venku je spousta vjemů, život se rychle proměňuje. Je jiná doprava, mění se infrastruktura, dokonce se proměňuje jejich místo bydliště. Někteří nezažili obrovská nákupní centra, technologie, přístroje. Tohle všechno se pak odráží v tématech, která vystávají, vlastně si tak předávají nápovědy. Poznatky, které zde získají, fungují jako motivace se na život na svobodě připravit. Dochází k plánování krátkodobých, ale i dlouhodobých cílů. (lektor 3)

Z výše uvedeného tvrzení lektora lze vyvozovat, že setkávání ve skupině a společné diskuze, které vznikají při FIE zprostředkováním a následným přemostěním, mohou mít vliv na opětovnou adaptaci odsouzených po odchodu z VTOS. Odsouzení, kteří jsou zde již delší dobu, se dozvídají o aktuálním dění ve světě a mají možnost se pokusit na propuštění funkčněji připravovat. Na tuto oblast vlivu se pak váže plánování, ke kterému se odsouzení učí přistupovat efektivněji.

Pohyb je na oddělení omezen, nemají možnost se setkat. Toto je pro ně zkušenost a opravdu jsou vůči sobě jiní. Nikdo je zde nesoudí a nehodnotí, každý má nějaký svůj pohled, který prezentuje a poslechne si názory druhých. Přijímají zde respekt k odlišnému názoru a skutečně se respektují. (lektor 6)

Změny vidím v tom, že se díky FIE více poznají, je to takové stmelování. Má to pozitivní dopad na dodržování pravidel mezi sebou (lektor 4).

b) Přemost'ování a práce s instrumenty

Díky přemost'ování si vytváří svůj pohled na svět. (lektor 5)

Dle lektorů a možnosti pozorování hodin FIE se ve skupinách často objevují témata vězení a trestní činnosti, které dávají do kontextu s chybou. Odsouzení chybu popisovali jako něco, co se mohou pokusit napravit. K tomuto přemostění došlo na základě práce s tužkou a gumou v instrumentech, kdy pokud něco udělají špatně, mohou to opravit a začít znovu a jinak, mohou změnit strategii. Na každém oddělení i během individuálních rozhovorů od odsouzených často zaznívalo, že chyba je něco, co je poučí a mohou se pokusit najít nějaké vhodnější řešení. Chybování je pro odsouzené hlavní a náročné téma, ale práce ve FIE některé může navést k uvědomění, že mohou po propuštění začít znovu a pokusit se chyby napravit.

Objevují se témata zkušenosti, často zmiňují „Nechte mi chvíli, já si to rozmyslím.“ Dále pak chybu, kterou přemostují na svá selhání a trestní zkušenost a přenášejí do svého života, že si ho musí uspořádat. (lektor 1)

Chybu vztahují na výkon trestu, co udělali v životě špatně, neuspořádali si život a kdyby měli větší sebekontrolu, nemuseli by tady být. (lektor 2)

Náš lektor to vždycky uměl tak hezky vysvětlit s tužkou a gumou. Tak, jako když něco vygumuju, smažu to, ale ty rýhy po tužce tam jsou pořád vidět. Tak je to i v životě. Můžu se to pokusit napravit, ale něco tam vždycky zůstane. Může mi to ale sloužit jako zkušenost, ze které se můžu poučit. (odsouzený, odd2)

Nejvíce vyvstává téma chyby, hranice, preciznost a pečlivost. Hodně řeší rozdíly (menší/větší). (lektor 4)

Lektor 3 upozornil na fakt, že téma hranic a dohod je pro odsouzené výlučné v tom, že hranice nemají mnohdy žádné, nic pro ně neznamenaají, pokud mají dodržet nějakou dohodu, chybí jim k tomu strategie.

Téma hranic je specifické v tom, že vlastně žádné nemají, mají odlišný vztah k majetku. Pak se nejvíce rozebírají mezilidské vztahy – partnerské, na pracovišti a závislosti. (lektor 3)

Dle lektorů jsou ve věznicích stěžejními instrumenty především Uspořádání bodů a Orientace v prostoru, dále například Kategorizace. Tyto instrumenty jsou četně prokládány Ilustracemi. U odsouzených jsou velmi oblíbené, dokáží si v nich najít příběhy a přemostit do svého života.

Když někdo chyběl, tak jsem práci prokládal ilustracemi. Ty jsou myslím hodně vhodné a mezi odsouzenými nejoblíbenější. (lektor 6)

Různé názory nejvíce reflektují asi při ilustracích, každý má nějaký jiný pohled. (lektor 6)

Hodně intenzivně jsem vnímal ilustrace. U situace, kde je vyobrazena myška se sýrem, jsem si uvědomil, že jsem dělal úplně to stejné. Rodinný stůl vnímám jako něco svatého, scházíme se zde společně a jíme, slaví se zde narozeniny, povídáme si. A já jsem tu rodinu rozbil a vzal jsem si alkohol. Byl jsem přesně jako ta myš, co překusovala stůl, aby získala sýr pro sebe. Myslím si ale, že na to uvědomění ještě není pozdě. Po propuštění z věznice chci

fungovat tak, že se zastavím a rozmyslím se. Ne jenom v tom, co udělám, ale chci i více přemýšlet nad tím, co řeknu, protože způsobit bolest se dá i slovem. Dále si vybavuji oslíky, kteří táhnou za jeden provaz a stejně je to i v rodině. Je důležité dělat kompromisy, já je předtím nedělal vůbec. Ted' už se chci na všem zkusit domluvit, když např. manželka řekne, že někam chce jít a je třeba hlídat děti. Tohle pro mě byl předtím problém. Takhle jsem vůbec nepřemýšlel. Někdy ale to uvědomění bolí. (odsouzený, odd2)

K uvědomění mi asi nejvíce pomohly ilustrace, dokázal jsem si v nich najít svůj příběh. Myslím, že se mi budou hodit do komunikace s manželkou. Předtím třeba nemohla jít, kam chtěla, protože já měl své zájmy a ona musela ustoupit a hlídat děti. Ted' už vím, že je třeba dělat kompromisy. (odsouzený, odd2)

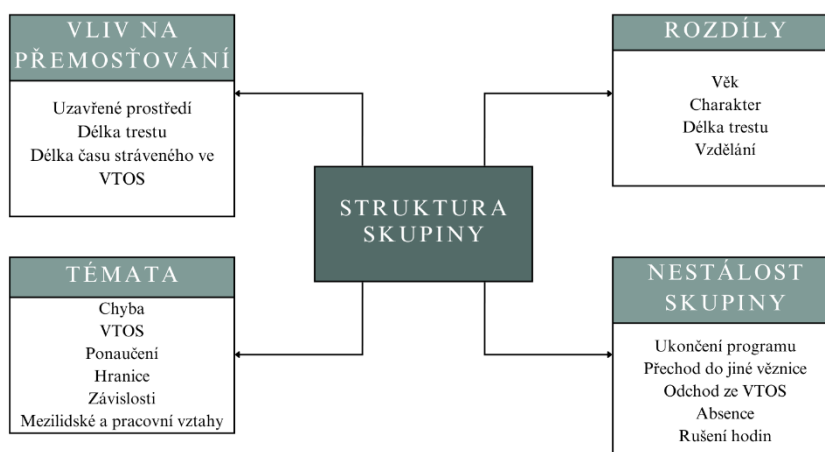
- Dosažené vzdělání

Vliv na práci s metodou a přemostování má dosažené vzdělání odsouzených, které je navázáno na specifické složení skupiny ve VTOS, jelikož vzdělání a pracovní zkušenosti se napříč skupinami diametrálně odlišuje. Tyto rozdíly se pak projevují v probíraných tématech a diskuzích. Rozdíly někteří lektori mohou eliminovat tím, že si do programu odsouzené vybírají. Specifické přemostování je pak na odd1, kdy jsou sice odsouzení dle mentální úrovně zařazeni do dvou skupin, ale i přesto je zde velká diverzita. Konkrétně v pozorované skupině byl jedním z účastníků neslyšící muž, který verbálně nekomunikoval, jeden z lektorů se mu proto několikrát věnoval individuálně. Obecně je v této skupině největší obtíž v komunikaci, která má vliv na práci ve FIE a přemostování. Lektori musí odsouzené vhodně navádět.

Rozdíl v práci s metodou zde vidím ve vzdělanosti, občas je náročné na něco navazovat. Opravdu záleží, jaké předchozí vzdělávání či zaměstnání mají odsouzení za sebou. Někteří měli náročné podmínky od malička, utíkali ze všech institucí, žili na ulici, nebyli edukováni. Pak nemají zkušenosti a hledat cesty k přemostování je náročnější. (lektor 6)

Obecně je rozdíl v těch faktických poznacích, vědomostně je většina z nich na úrovni základní školy. Pokud mají maturitu, tak pak je spolupráce o něčem jiném. Někteří ale naopak znají FIE ze ZŠ, mají s metodou nějakou zkušenost. Když mají výuční list nebo maturitu, tak mají lepší strategie. (lektor 5)

Obr. 3: Schéma k oblastem a), b)

Každý z lektorů má k využití metody ve vězeňském prostředí svůj přístup a může si práci zorganizovat dle svého uvážení a časových možností. Někteří si na konkrétním oddělení vybírají konkrétní odsouzené, někteří přijmou kohokoliv, kdo se přihlásí. Rozdílně také přistupují k počtu účastníků ve skupině, které se pohybuje v rozmezí 2–10 členů. Je čistě v pravomoci lektorů, jak početné skupiny a na jakých odděleních program povedou. Z hlediska frekvence FIE na odděleních probíhá jednou týdně, ale z organizačních, náhlých a dalších důvodů, často dochází k rušení hodin. Často bývá někdo nemocný, jsou absence, odsouzení jsou v práci, případně mají nějaký jiný program či povinnosti.

- Návaznost v dalších rozvojových programech

Výběr se liší i v tom, na kterém oddělení lektori s odsouzenými pracují. Mohou vést skupinu na oddělení, kde také sami působí jako speciální pedagogové/vychovatelé a mají s nimi další rozvojové programy, tudíž se jim poznatky z FIE hodí do dalších aktivit. Úskalí je ale v tom, že těmto odsouzeným pracovníci odborného zacházení také udělují kárná opatření. Z tohoto důvodu si odsouzení někteří z lektorů raději vybírají z jiného než svého oddílu, jelikož potom není vztah ovlivněn tím, jaká opatření pro odsouzené zavádějí. V opačném případě ale lektori, kteří pracují na svém oddělení, mohou následně využít poznatků, o kterých se při FIE dozvěděli. Mohou na ně navázat v rámci jiných aktivit a dále s nimi pracovat. Tři lektori, kteří s metodou pracují v rámci svého oddílu, zmínili tento aspekt jako významný přínos, jelikož mohou ve svých dalších aktivitách, kde s danými odsouzenými pracují, navazovat na

témata, která se otevírají v hodinách FIE. V tomto ohledu je pro ně zařazení metody do programu zacházení velmi užitečné.

Na terapiích, na ložnicích jsou oddělení, zde nastává propojení a nejsou si tolik cizí, dozvídají se o sobě. Já se o nich také dozvím mnohem víc, otevírají se témata, na která pak navazujeme při dalších aktivitách. Jinak není tolik prostoru, kde se o odsouzených tolik dozvědět. (lektor 3)

Při hodinách může dojít k odkrytí problému instrumentem. Mohu se mu pak věnovat při individuální formě sezení. (lektor 4)

Zde je mohu mnohem víc poznat. Vznikají diskuze, které by se bez aplikace FIE neuskutečnily. Otevírají se nejrůznější témata. Z práce během těchto hodin pak těžím v dalších rozvojových programech. (lektor 4)

Síla instrumentů spočívá v tom, že to, co se děje na stránkách, se následně převádí na běžné situace, účastníci o nich mluví. Během pozorování odsouzení poměrně podrobně krok po kroku popisovali některé z činností, jak při nich postupují a jak dosahují požadovaného výsledku. Šlo například o popis úklidu zde ve věznici, ale i toho, jaké strategie plánují při určitých činnostech po propuštění. Ostatní odsouzení tyto strategie poslouchají a skutečně to pro ně může být velmi přínosné a tyto konverzace by, jak tvrdí lektor 4, bez realizace FIE jen stěží vznikly.

- Organizační a časová tíseň

Lektoři z 2. a 3. oddělení upozorňovali na nedostatečný prostor pro metodu vzhledem k nutnosti naplnění řízeného programu, který musí s odsouzenými dodržovat. Na těchto odděleních musí odsouzení také splnit více hodin než odsouzení z odd1. Organizačně je pro lektory zatěžující, že si musejí odsouzené no odděleních shánět sami, což dělají v podstatě ve svých pauzách. Dalším důvodem pro nedostatek prostoru je vytížený program odsouzených i lektorů, který se musí vzájemně synchronizovat, jelikož odsouzení chodí i do práce, to má následně vliv na pozornost a únavu, která je u nich odpoledne značná. Často nestačí pracovní doba lektorů pro realizaci lekce. Lektoři kvitovali realizaci projektu, možnost absolvovat lektorský kurz a prospěšnost využití metody ve VTOS. Zároveň by ale také rádi uvítali možnost se metodě věnovat více v kontextu sdílení zkušeností z lektorování,

možnostem hospitací a reflexí hodin. Tyto poznatky totiž moc nesdílí ani mezi sebou, jelikož na to také není prostor. Měli by zájem o další projekty, supervize, návštěvy, stáže, vzájemná setkávání apod.

Vlastně na to nemáme tolik prostoru a bývá náročné si sehnat odsouzené, bachaři nám je nevodí. To je další čas navíc. Ale baví nás to, tak metodu zařazujeme. (lektor 6)

Pro realizaci metody bohužel není tolik prostor. Musíme dodržovat program plnění odsouzených z komplexní zprávy. FIE je vlastně navíc, zařazujeme ji nad rámec. (lektor 5)

Musíme si vše organizovat sami, občas je to náročnější, protože si musíme chodit pro odsouzené a odvádět je sami, nevodí nám je dozorcí. To také vyžaduje nějaký čas. Přijde nám ale smysluplná, tak si ji v programu chceme udržet, osvědčila se nám. (lektor 6)

Kdyby byla možnost a čas, zařadil bych FIE a věnoval se jí i na jiném oddělení. (lektor 3)

d) Plánování a strategie

Jako další stěžejní přínos lektori zmiňovali rozvoj kompetence plánování, a to jak v oblasti krátkodobých, tak i dlouhodobých cílů. Odsouzení se učí lépe si plánovat např. návštěvy ve vazbě. Pro některé to je náročné, jelikož si musí vyplnit žádost a návštěvu si domluvit. Tento proces vyžaduje více kroků a systém. Je to postup, který je pro některé odsouzené náročný. Z oblasti dlouhodobých cílů to je plánování toho, co budou dělat v budoucnu po propuštění z věznice. Mají možnost začít si shánět kontakty ohledně možnosti bydlení, mohou si začít plánovat budoucí zaměstnání. Při hodinách FIE je téma povolání jedno z nejčastějších. Odsouzení reflektují, jak by se mohli prosadit na trhu práce. Během pozorování FIE debatovali o konkrétních pracovních místech, kde působili, co museli umět, co jim vyhovovalo a co ne a co by také v budoucnu mohli udělat lépe. Tyto diskuze jsou opět pro zúčastněné velmi hodnotné, protože si mohou o různých zaměstnáních udělat lepší představu, případně si mohou předat i kontakty na zaměstnavatele. V odd2 odsouzení na toto téma reagovali v návaznosti na flexibilitu, jelikož sami zhodnotili, že na pracovním trhu je pro ně přínosné se přizpůsobovat a učit se novým věcem, vyškolit se pro něco dalšího, jelikož pak mají větší šanci na uplatnění. Toto hledisko může být užitečné pro naplňování cíle ve vzdělávání odsouzených s podporou motivace docílit co nejvyššího vzdělání. Vzdělávání ve

věznicích zvyšuje pravděpodobnost nalezení vhodné pracovní pozice po propuštění z VTOS, což může mít značný vliv na snížení recidivy (MS, 2016).

Myslím, že jsem začal vše víc plánovat. Dokonce si to i zapisuju do deníku, to jsem předtím nedělal. Vymýšlím si různé strategie. (odsouzený, odd3)

Pro mě má metoda největší význam asi v plánování, především návštěv. Nyní si to dokážu uspořádat a zorganizovat. Předtím mi to dělalo problém, často jsem nestihl vyplnit žádanku nebo ji vyplnil špatně. (odsouzený, odd1)

Chtěl bych do budoucna zapracovat na situacích ohledně předávání dítěte s bývalou přítelkyní. Předtím jsem to nezvládal, vždy nastal nějaký konflikt. Teď si začínám plánovat, jak by to mohlo fungovat lépe. Představuju si, jak se budu u toho předávání chovat. Tohle bych chtěl změnit a myslím, že mi k tomu FIE pomohla, se nad tím zamyslet. Předtím jsem o tom nepřemýšlel. (odsouzený, odd2)

Dále vidím změnu v oblasti plánování. Jedná se o plánování záležitostí při pobytu zde, např. co se týče plánování návštěv. Měl jsem na oddělení odsouzeného, který nedokázal projít návštěvou. Buď se ani neuskutečnila, a i když ano, tak skončila předčasně hádkou. Když začal docházet na FIE, dokázal se pak na návštěvu připravit, lépe si ji naplánovat a výsledek byl takový, že návštěvou dokázal projít. Dále pak plánování odchodu z výkonu trestu. Někteří se na to zvládnou více systematicky připravovat. Domlouvají si ubytování, případně budoucí zaměstnání. (lektor 3)

U plánování začínají chápat, proč je tak důležité. (lektor 4)

Dost se dotýkáme opakování, strategií, návodů, postupů. To jim slouží k lepšímu plánování. (lektor 6)

Schopnost plánování je pro velké množství osob ve VTOS skutečně velmi náročná, často touto dovedností vůbec nedisponují. Účastí v programu FIE mohou získat užitečné nástroje k vybudování této dovednosti. Odsouzení zmiňovali, že si nyní některé své věci a plány zapisují a vymýšlí si strategie, jak cílů dosáhnout. Zapisují si jednotlivé kroky, a pokud se nezadaří, mohou to zkusit jinak, ale dojít ke stejnému cíli. Jde o hledání, zkoušení a měnění strategií stejně, jako to dělají na stránkách instrumentů.

Dále odsouzení hodně zmiňovali, že si promýšlí své postupy a strategie a popisovali krok po kroku, jak postupují. Jednalo se o každodenní záležitosti ve VTOS, ale také, co mají v plánu po propuštění. Zhodnotili, že jim to pomáhá při dosažení finálního výsledku a že jsou nyní také preciznější.

e) Oblast komunikace

Všichni lektori se shodli na velkém přínosu využití metody ve VTOS v oblasti komunikace, jelikož v hodinách mají odsouzení možnost formulovat své myšlenky a vyjadřovat své postoje. Během lekcí účastníci čteně verbálně komunikují. Vyjadřují své postupy, strategie a popisují, jak se jim s instrumenty pracuje. Učí se prezentovat a obhajovat své názory, ale také vyslechnout a přijímat postoje druhých a vézt diskuzi. Prostřednictvím FIE se může posílit schopnost jedince vyjádřit své myšlenky, porozumět jiným, a efektivně komunikovat v různých situacích. Dále může podpořit také sociální interakce a empatii, což jsou další klíčové prvky zdárné komunikace. Diskuze v hodinách může zlepšit schopnost odsouzených porozumět pohledům na situace z pohledu ostatních, čímž se vytváří pevnější základy pro efektivní a respektující mezilidskou komunikaci. Díky této podpoře mohou po propuštění lépe zvládat i složitější situace, kdy potřebují například něco vysvětlit nebo vyřešit.

Pomohla mi začít lépe komunikovat, je to dobrý nástroj. (odsouzený, odd2)

Dále bych zmínil ještě zlepšení v oblasti komunikace tady i venku. (lektor 3)

Je patrné zlepšení v oblasti komunikace. (lektor 6)

Na tomto oddělení je patrný především rozvoj komunikace. Někteří mají tuto složku velmi omezenou, proto začínáme verzí Basic, kdy se blíže seznamují s tvary. Někteří totiž neznají ani tvary základní. Je zásadní vše správně pojmenovat, aby si ve skupině rozuměli. (lektor 2)

K této oblasti uvádím citaci reflexe z počáteční fáze projektu, kdy byli proškoleni první lektori, která je propojena také s oblastí zklidnění a přemostování: *Odsouzení se zklidnili, více respektují názor druhého, zlepšila se jejich komunikace, více si uvědomují obsah, hodnotu a význam slov. Témata, která se probírají na hodinách, jsou velmi osobní a těžká, vzhledem k celému kontextu (Integrace a inkluze ve školní praxi, 2018, s. 14).*

f) Soustředění

Práce s instrumenty vyžaduje pozornost a soustředění na nejrůznější detaily. Metoda se zaměřuje na rozvoj kognitivních dovedností, které jsou pro soustředění a pozornost klíčové. Díky aktivnímu učení a interakci s materiály se efektivně na zvyšování úrovně soustředění pracuje. Díky individualizovanému přístupu programu podle potřeb a schopností každého jednotlivce, je respektován individuální učební styl a tempo. Toto může podporovat lepší zapojení a koncentraci. FIE pomáhá jedincům vyvíjet strategie pro řešení různých typů problémů. Tento proces vyžaduje pozornost na dokončení úkolu, což může posílit soustředění. Metoda dále podporuje rozvoj metakognitivních dovedností, kdy se jedinci učí uvědomovat si svůj vlastní myšlenkový proces a kontrolovat ho. Tato reflexe může zahrnovat vnímání, kdy se jedinec začne rozptylovat a najít schopnost se k úkolu vrátit. Odsouzení také zmiňovali, že díky FIE začali být více pečliví.

Zpětnou vazbou pro mě je, že opravdu v reálných situacích využívají teze „Dejte mi chvíli, já si to rozmyslím.“ Slýcháváme to tady poměrně běžně. Často zmiňují, že na tu větu myslí při rozhodování, vzpomenou si na ní a pomáhá jim nebýt tolik zbrklí. (lektor 6)

Díky práci s metodou se také učí u něčeho vydržet, a to se jim celkem daří. Mají chuť práci dokončit a soustředí se na ní. Může za to ale i soutěživost. Předhání se mezi sebou, ale zkrátka chtějí dodělat list do konce. Posilují tím svou preciznost a pečlivost. (lektor 5)

Nejprve mi bylo jedno, že jsem v instrumentech něco udělal špatně, pak se to změnilo a začalo mi na tom záležet. Cítím, že se dokážu lépe soustředit a jsem pečlivější. (odsouzený, odd2)

Na soustředění má dle výpovědi lektora 6 vliv, že někteří odsouzení brzy vstávají a chodí do práce, do toho mají ještě další rozvojové programy. Odpoledne bývají často unavení a nesoustředění. Znamky pozorovatelných obtíží v soustředění vykazovali při náslechu ve skupině odd3, jelikož měli FIE po delší době a potřebovali řešit své osobní frustrace a obtíže. Takto způsobený neklid jim nedovoloval se koncentrovat na práci s instrumenty.

Dalším rozdílem bude ještě také určitě to, že mají problém se soustředěním kvůli tomu, že brzy vstávají. Dopoledne jsou v práci a pak jsou unavení, tak to má na práci ve skupině velký vliv. To vnímám jako velký rozdíl oproti práci s metodou venku. Dobře si pamatuji, jaké to

bylo, když jsem si dělal kurz FIE, tak jsem byl odpoledne pak také už unavený a bylo to náročné. (lektor 6)

Já se na nějaké spojování teček vůbec nedokážu soustředit, jak jsem naštvaný a přijde mi všechno zbytečné. (odsouzený, odd3)

g) Impulzivita, agrese, zklidnění

Práce s Feuersteinovou metodou pomáhá jedincům vyvinout strategie pro řešení různých typů problémů. Tím, že se učí systematicky přemýšlet a hledat alternativní řešení, mohou lépe zvládat situace, které by mohly vyvolat impulzivní nebo agresivní chování. V programu jsou podpořeny již výše zmíněné metakognitivní dovednosti, které zahrnují uvědomění si vlastních myšlenek a pocitů. Jedinec může lépe porozumět svým emocím a reakcím a naučit se je lépe kontrolovat, což může vést ke snížení impulzivity a agrese. Při náslechu hodiny FIE na odd3 zazníval od odsouzených i lektorů jako důvod, proč se metodě věnují, podpora emocionální seberegulace. Práce s metodou může posílit schopnost jedince regulovat své reakce na různé situace. Tím, že se učí rozpoznávat své emoce a hledat způsoby, jak je řídit, mohou lépe zvládat náročné a stresové situace a snižovat riziko impulzivního nebo agresivního chování.

Ted' si uvědomuju, že můžu o věcech nějakou dobu přemýšlet a neřešit všechno hned a impulzivně. Můžu si to promyslet a když udělám nějakou chybu, můžu se ji pokusit napravit. (odsouzený, odd2)

Přijde mi, že jsem teď klidnější, dokážu se zamyslet nad svými emocemi. (odsouzený, odd2)

Dokážu teď řešit situace klidněji a umím i přiznat chybu. (odsouzený, odd2)

Při práci s mladistvými je zase nejvíce znatelné snížení agresivity a zklidnění. U této skupiny jsou velmi časté sklony k impulzivitě. Když začínají, dělá jim problém stránky dokončit. Mám zkušenost s vězněm, který nejprve vůbec nezvládnul s instrumenty pracovat, utíkal z terapeutických místností. Postupem času dokázal vydržet v místnosti sedět bokem, následně si při další hodině přisedl ke stolu za ostatními, následující hodinu začal pracovat. Výsledek byl takový, že nakonec předběhl všechny ostatní a začal mi se skupinou pomáhat, pomáhal ostatním. Jiný z vězňů agresivitu směřoval směrem k ostatním, postupem času se zklidnil a začal své pocity komunikovat. Práce s mladistvými je ještě specifická v tom, že

jsme v místnosti společně ve dvou s psychologem, je to lepší už jenom kvůli bezpečnosti. Společnou diskuzí se něco může otevřít, to vyjde na povrch. Jsou velmi nepředvídatelní, mohou utéct z místnosti nebo být impulzivní. (lektor 3)

Respektují se. Nikdy jsem na FIE nezažil hádku. (lektor 5)

h) Uvědomění

Někteří odsouzení zmiňovali, že došli k různým uvědoměním a začali o věcech víc přemýšlet. Práce s metodou má pro odsouzené významný osobní přesah. Pro každého je motivace jiná. Některé to baví, zlepšují se, ale také je to pro ně únik z ubytoven a setkávání se s jinými vězni, se kterými běžně do styku nepřijdou. Motivací je z informací získaných z rozhovorů s odsouzenými také program zacházení, který musí hodinově různými aktivitami naplnit. Často od samotných odsouzených i lektorů zaznívalo, že je práce v hodinách FIE baví, uvolní se zde, smějí se, zapomenou na to, kde jsou a zrelaxují se, je to pro ně únik z myšlenek. Navzdory vnější motivaci ale odsouzení zmiňovali možnost se ze zkušenosti a minulosti poučit, využít zkušenosti a vytvářet si strategie, které povedou k naplňování jejich cílů. Diskuzí nad stránkami se neúčastní všichni, někteří většinu času stráveného zde věnují jen poslouchání, ale i to pro ně má významnou hodnotu, jelikož si ze zkušeností druhých mohou něco odnést, promítnout si sdílené do sebe a možnost o tom následně přemýšlet.

FIE pro mě smysl má a baví mě. Před dnešní hodinou jsem měl možnost výběru, jestli půjdu odpočívat na pokoj nebo zůstanu zde a vybral jsem si FIE. (odsouzený, odd1)

FIE mě bavila. Lidi tam hodně mluvili o sobě, o zaměstnání, o vztazích. Člověk si to pak promítá do sebe a zamyslí se. (odsouzený, odd2)

Ještě bych zmínil rozdíl v motivaci, která je pro každého také jiná. Bývá pro ně i čistě jen účelovostí, útekem z ubytovny, nutností v rámci programu plnění nebo chtějí něco poznat. Doporučují si ji mezi sebou. (lektor 4)

Přemýšlel jsem nad tím, jak jsem fungoval venku. Tady koukám na televizi, na kterou jsem koukal i na svobodě, ale tam se mi na ni dívalo líp, protože jsem při sledování popíjel pivo. Ted' si v hlavě tvořím strategii, jak se budu na televizi koukat bez piva, a pak dělat všechno

bez piva. Pití mi způsobovalo potíže. Přemostil jsem si to na to, že když nebudu pít alkohol, tak nebudou problémy. (odsouzený, odd1)

Bylo to zajímavé a bavilo mě to. Taky hodně poučné, protože člověk pak hodně přemýšlí o věcech, co řekne někdo jiný. (odsouzený, odd2)

Pokud udělám chybu, mohu začít znovu, jinak a třeba i lépe. Nemusím mít všechno hned, některé věci mohu odložit. Celkově mi FIE dala změnu pohledu na všechno. Byl jsem hodně nervózní, nedokázal jsem se soustředit při práci. Například, jak jsem chtěl všechno rychle a hned. Chtěl jsem peníze, chtěl jsem si něco koupit, tak jsem klidně zůstal déle v práci na úkor toho, abych byl s rodinou. Manželka mi kolikrát říkala, že to není třeba, že máme peněz dost a ať jsem víc doma. Ted' vím, že všechno má jít postupně. Jeden měsíc koupíme jednu věc, pak zas pořídíme něco dalšího. (odsouzený, odd2)

FIE je jedna z nejlepších terapií zde. To, že mě zavřeli, je vlastně dobře. Udělal jsem něco, co jsem neměl a mohlo to dopadnout ještě daleko hůř, pokud by mě nezavřeli. Já bych jinak pokračoval dál stejně, ted' mám jiné hodnoty. (odsouzený, odd2)

Díky FIE jsem si uvědomil a vnímám to tak, že tady nejsem prospěšný. Měl bych pomáhat rodičům, jsou starší a potřebují pomoc. Tady nepomůžu ničemu, ale venku je to potřeba. Tady jsem k ničemu, tak se odtud chci dostat. (odsouzený, odd1)

Ted' už mám jiné hodnoty. Mohu změnit, jak budu fungovat v rodině a v zaměstnání. FIE mi s tím pomohla. (odsouzený, odd2)

Na FIE si vzpomenu vlastně každý den. Jako přínos pro sebe беру to, že ted' vím, že chci pomáhat dalším. Dozvěděl jsem se o sobě, že jsem byl sobec. Vždycky jsem rád pomáhal lidem, ale pak se mi ten xy začal ztrácet. Zapomínal jsem, jaký ve skutečnosti je. (odsouzený, odd2)

Psalí jsme úvahu na téma Malý princ cestoval mezi planetami. Napsal jsem o tom, že Malý princ cestoval mezi planetami a udělal si malou přestávku na planetě Zemi. Uvědomil jsem si, že my všichni jsme tu také jen na takové návštěvě, jen na chvíli. Máme se tu chovat slušně, řádně, vychovat dobře děti, protože pak zase odejdeme a budou tu další. (odsouzený, odd2)

8.2 Specifika práce s metodou ve věznici

V této části jsou uvedena specifika práce s metodou ve vězeňském prostředí z pohledu lektorů. Každý lektor má zcela ve své kompetenci, jakým způsobem bude metodu v řízeném programu realizovat. Někteří s metodou pracují stále stejně, někteří mění své strategie na základě zkušeností. Mohou si určit, zda povedou skupinu na svém nebo jiném oddílu. Určit také mohou velikost skupiny, frekvenci a místo, kde se s odsouzenými schází. Další rozdíl je v tom, že někteří lektoři vybírají pro práci s programem konkrétní odsouzené, u kterých si myslí, že by jim program mohl být nápomocný a někteří vezmou do skupiny kohokoliv. V rámci programu zacházení musí odsouzení plnit vícero aktivit a časově a organizačně je náročné obsáhnout všechno, jelikož povinná část plnění má prioritu. FIE je zařazována prakticky nad rámec, ale protože odborným pracovníkům práce s ní připadá smysluplná a efektivní, rozhodli se ji nadále zařazovat. Jelikož je ale aplikace metody zcela pod jejich vedením, musejí si odsouzené ve věznici shánět a chodit si pro ně, což je pro ně koordináčně také náročné. Pracovat s metodou ve věznici lektory dle jejich slov baví a kdyby bylo více času, rádi by vedli více skupin a celkově se metodě více věnovali. Podle všech lektorů se FIE hodí pro jakéhokoliv odsouzeného, doporučují ji všem. Uvítali by prostor pro společná setkávání, kde by si mohli předávat informace z lektorování. Měli by také zájem o návštěvy, supervize, nějaké další projekty či spolupráce. Celkově by chtěli podpořit seberozvoj, vyjíždět na stáže. Takto popsali odborní pracovníci své edukační a wellbeingové potřeby.

Absolvováním kurzu lektoři získali určité prvky, které nyní zařazují do své práce. Někteří z lektorů zmiňovali, že změnili přístup k odsouzeným a stylu své práce. Díky konceptu nehodnocení může metoda nabídnout nový přístup ke vztahu pracovník a odsouzený. Účast v programu je principiálně dobrovolná, budována na vzájemné důvěře a upřímnosti. Dva z lektorů uvedli, že během práce s metodou k účastníkům nepřístupují jako k odsouzeným, nezajímají se o jejich trestnou činnost, chtějí je poznat a nalézt společnou řeč.

FIE pro mě znamená relax, utvrzení a především, že teď každého беру takového, jaký je, nenahlížím jen ze svého úhlu, jak to chápu já. Tohle jsem předtím vůbec neviděl. Stejně to aplikuji i ve vztahu k odsouzeným a nehodnotím je. (lektor 5)

Bylo to nejlepší školení, na kterém jsme v rámci tohoto zaměstnání byli. Myslím, že jsme to měli stejně jako odsouzení zde při FIE, tak nějak jsme zapomněli na všechno ostatní. Mám to tak i při lektorování metody zde. (lektor 6)

Dělám to kvůli tomu, že mě lektorování baví. Zapomenu, že jsem v práci, že jsem s odsouzenými a poznám je úplně jinak. (lektor 4)

Přijde mi, že jsem klidnější. Lépe si dokážu naplánovat práci, tvořím si strategie. Např. v přípravách zde, vše si uspořádám a nemusím tak lítat. (lektor 3)

Nevybírám si konkrétní vězně ani si nepročítám jejich posudky, neřeším jejich trestnou činnost. Nejde mi o to, co spáchali, ale zajímá mě, co cítí. Snažím se ke všem přistupovat stejně a baví mě hledat společnou řeč s kýmkoliv, snažím se je pochopit. (lektor 4)

Díky FIE jsem docela změnil styl komunikace, pokládám více otevřené otázky. Nejvíce mi v práci s metodou vyhovuje nehodnotící přístup a možnost volby. Zařazena je na našem oddělení sice všem, ale pokud se odsouzený necítí, nemusí se nutně hodiny účastnit. (lektor 2)

Vzájemný postoj je podle lektorů také v postavení vězeň – vězeň. Učí se mezi sebou vzájemně komunikovat a dodržovat pravidla.

Opravdu jsou vůči sobě jiní. Respektují se. Nikdy jsem na FIE nezažil hádku. (lektor 5)

Metoda je pro ně prospěšná tím, že se více poznají a učí se dodržovat pravidla mezi sebou. (lektor 4)

Dle výpovědi lektorů lze u odsouzených v mnoha oblastech sledovat pokroky. Metodu zařazují, jelikož jim přijde smysluplná a také kvůli tomu, že je lektorování baví. Vyhovuje jim také ucelenost a rámec celého programu. Lektor 6 program popsal jako nástroj, který je efektivní a nemusí se vymýšlet něco dalšího. Všichni dotazovaní lektori uvedli, že z jejich pohledu mají odsouzení k metodě pozitivní přístup. Přínosy, za kterými FIE stojí patrné jsou, ale lektori zdůrazňovali, že ne každý přínos konkrétně se dá metodě přisuzovat. Metoda přináší efekty v komplexu všech aktivit, které jsou zde pro vězně zajišťovány. FIE se pak na těchto efektech podílí.

U některých lze pozorovat zlepšení v sebeobslužných činnostech, při hygieně, ale je to v souvislostech komplexní péče zde, vše se prolíná a FIE se na těchto změnách podílí. (lektor 1)

Zařazovat metodu k rozvojovým programům se osvědčilo a lze sledovat pokroky. U někoho je možné sledovat posun – zlepšení, někoho to baví. Odsouzení mají k FIE vesměs pozitivní postoj. (lektor 2)

Řekl bych, že se k sobě jinak chovají. Díky FIE jsou nuceni pravidelně něco dělat. Nemusí se vymýšlet nějaký jiný program. Musí vyhodnocovat situace, přemýšlet, uspořádat si myšlenky. (lektor 3)

Dost se zde uvolní, zapomenou na okolí, zasmějí se spolu, je to pro ně forma relaxování. V komplexní zprávě vyjde odsouzeným vyhodnocení povinných aktivit, ale FIE je nad rámec. Hlásí se sami, vše je dobrovolné. Když by je to přestalo bavit, vědí, že mohou kdykoliv skončit. Nikdo je nenutí. Když jsou ve špatné náladě, nemusí chodit. Jsme k sobě upřímní. (lektor 4)

Podle mě jim to vyhovuje asi nejvíc kvůli tomu, že zde nikdo neposuzuje jejich činy a nehodnotí jejich výsledky a práci zde při FIE, tak se podle mě cítí dobře a umí se uvolnit a otevřít. Řeknou své názory, obhajují je a zároveň si vyslechnou jiné, na které nějakým způsobem reagují. (lektor 6)

Pro velké množství osob ve VTOS je těžké hledat k některým činnostem a změnám motivaci. Obzvláště po řadě neúspěchů a dalších okolností pro ně znamenají některé situace v běžném životě náročný úkol. Účastníci z odd3 poznamenali, že jim někdy připadá zbytečné, se jakkoliv snažit a těžko k některým činnostem hledají vůli. Efektem nehodnocení, jako jednoho z hlavních východisek programu, je růst vnitřní motivace, jelikož účastníci řeší úkol pro podstatu toho úkolu, protože ho vyřešit chtějí. Zmizí strach z možného neúspěchu nebo špatného řešení, jelikož po vyplnění stránek v programu, nedochází ke sdělení, co je dobře a co není, což je z vlastní zkušenosti absolvování kurzu FIE něco, co jedinec typicky očekává. Dalším efektem na tento navázaný je pak otevřené sdělení vlastních strategií a postupů řešení úkolu.

8.3 Osoby ve výkonu trestu a jejich přístup k metodě

Z náslechů a výpovědí odsouzených je patrné, že mají k FIE převážně pozitivní postoj. V rozhovorech uváděli, že by ji doporučili každému, jelikož by jim mohla také v něčem pomoci. Práce ve skupině je baví, uvolní se zde, mohou mezi sebou otevřeně komunikovat. Uváděli, že je práce a diskuze v hodinách baví, protože pak mají možnost promítnout si příběhy druhých do sebe. Pomáhá jim to také v tom, že se teď na některé situace dokáží podívat jinak, protože zde získají mnoho odlišných způsobů pohledu. Mají také možnost druhé více poznat. Motivačně se aktivita v hodinách pohybuje na rozmanité škále. Na základní úrovni pro všechny znamená splnění řízeného programu. Dále se dostanou z oddílu, protože někteří lektoři vedou hodiny ve svých kancelářích, případně v terapeutických místnostech. Během práce ve FIE dochází k chvilkovému oproštění od reality, pomáhá jim uniknout z nechtěných myšlenek, zapomenout na své závislosti či frustrace.

Chodil jsem tam rád. Motivace byla i to, že jsem chtěl nějak vyplnit čas, abych se zabavil. Jinak jsem měl jako největší motivaci rodinu. (odsouzený, odd2)

Pomáhá mi zapomenout na drogy. (odsouzený, odd1)

Z pomyslných vyšších pater odsouzení uváděli, že si po nějaké době začali všimnout, že jim metoda něco přináší. Došli k některým uvědoměním, začali o věcech více přemýšlet. Co mezi sebou ve skupině sdíleli, pak promítali do sebe a přemýšleli nad tím. Pro některé se FIE stala účinným nástrojem v oblasti plánování krátko i dlouhodobých cílů. Ve věznicích si potřebují odsouzení naplánovat návštěvy a další své požadavky. Z dlouhodobého plánování je pro ně nejpodstatnější otázka zaměstnání a bydlení. Zde si mohou vymýšlet své strategie a na odchod z věznice se připravovat. Během druhého náslechu v hodině bylo pozorovatelné, že tato oblast vyvstává a odsouzení téma zaměstnání aktivně sami řeší. V debatě hodně porovnávali a zvažovali profesní kompetence a flexibilitu, kdy může být přínosem a sdíleli si své zkušenosti ze zaměstnání. O těchto tématech se baví v rámci skupiny, kde dochází k interakci mezi účastníky. Nekonfliktní diskuzí pracují na dovednostech v oblasti komunikace a přijímání názorů druhých, což vede k podpoře sociálního a emocionálního rozvoje. FIE popisovali jako účinný a pro ně dobrý, seberegulační nástroj, díky kterému si uvědomili, že si mohou nechat nějakou dobu na rozmyšlení. Při řešení situací nejsou tolik zbrklí, dokáží se na ně podívat i z jiného úhlu. Někteří cítí, že u nich došlo ke zklidnění.

U odsouzených nejvíce rezonují témata zkušenosti, chybování, měnění strategií, flexibility a poučení se ze situací. Nejvíce chybování a zkušenost dávají do kontextu s trestnou činností a VTOS. I tato zkušenost podle nich může sloužit k ponaučení a zjištění, že mohou být nějaké lepší strategie. Z minulosti se mohou poučit a chyby už nemusí opakovat, mohou si naplánovat nové životní strategie. Z FIE si většina z odsouzených odnáší téma chyby jako něco, co je může poučit. Takto chybu většina z nich definovala. Stejně jako mohou v instrumentech chybu vygumovat, mohou se pokusit chybu napravit i ve svém životě a zkusit začít jinak. Chybu vnímají velmi intenzivně, protože ví, že se mnoha chyb dopustili a také, že je dovedla až do vězení. Od jednoho odsouzeného ale dokonce zaznělo, že je to ve skutečnosti dobře, že ho zavřeli, protože jinak by se stalo ještě něco horšího a nezaujímal by takový postoj jako nyní, což koresponduje s tvrzením, že vězení může být zkušeností, ze které se poučí a nebude ji opakovat.

FIE je jedna z nejlepších terapií zde. To, že mě zavřeli, je vlastně dobře. Udělal jsem něco, co jsem neměl a mohlo to dopadnout ještě daleko hůř, pokud by mě nezavřeli. Já bych jinak pokračoval dál stejně, teď mám jiné hodnoty. (odsouzený, odd2)

Subjektivně odsouzení u sebe nejvíce zmiňovali pokroky v oblastech soustředění a koncentrace a také si všímají, že nejsou tolik zbrklí, dokáží se soustředit na dokončení práce v úkolech i v běžných situacích ve věznici. Zpozorovali, že jinak reagují na situace, nechávají si čas na rozmyšlení.

FIE mě baví, protože mi přijde, že teď dokážu lépe reagovat na situace. (odsouzený, odd1)

8.4 Metoda FIE ve věznici

V této rovině se soustředím na mnou pozorovatelné dojmy sledování metody ve věznici Heřmanice. Vyobrazuji svou individuální reflexi a to, co jako výzkumník mohu vnímat. Lektorů metodu zařazují, jelikož ji v tomto prostředí hodnotí jako prospěšnou. Odsouzeným zřejmě vyhovuje z toho důvodu, že se nepracuje na čas, nikdo je zde nehodnotí, nikdo je nesoudí, mohou otevřeně říct, co si myslí a nikdo je za to nebude odsuzovat. Dle lektorů, odpovědi z rozhovorů s odsouzenými a vlastnímu pozorování vyplývá, že odsouzení mají k FIE pozitivní postoj.

Odsouzení FIE vnímají pozitivně, je znatelná chuť na skupinu chodit. Na další rozvojové programy to tolik patrné není, zde už čekali, až je vyzvednu. (lektor 3)

Využití FIE ve vězeňském prostředí funguje jako komplexní prostředek pro rozvoj. Lektori ji do svých aktivit zařazují, jelikož se významně podílí na přínosech, které jsou pozorovatelné v důsledku komplexního zacházení s odsouzenými. Lektori čerpají zdroje do dalších aktivit z témat, která se jim při FIE otevírají. Během práce s ní vznikají diskuze, které by se jinak neuskutečnily. Zde mají možnost odsouzené lépe poznat. Kromě Odd1 jsou všichni odsouzení v programu dobrovolně, účast v něm si zvolili sami a vědí, že mohou kdykoliv skončit. Pro některé je motivace jen plnění plánu, ale od většiny zaznívalo, že je práce zde baví, což bylo i pozorovatelné. Většina odsouzených měla motivaci stránku dokončit a aktivně se podíleli na diskuzích. Tato motivace byla pozorovatelná především u Odd2, kde má lektor pravidelný a systematický harmonogram. Účastníci ve skupině Odd3 mívají absence z nejrůznějších důvodů, hodiny někdy odpadají a odsouzení mají své frustrace, které potřebují řešit. Během hodiny se pak u nich může projevit neklid, jsou nervózní a mají problém některé úkoly dokončit. Práci s instrumenty se odsouzení učí u něčeho vydržet, nutí je to přemýšlet. Většina práce zde je na odsouzeném, lektor je průvodcem (lektor 5 zmínil, že 90% práce je na odsouzeném).

Tuto kapitolu bych chtěla provázat s teoretickou částí, kde jsou zmíněny oblasti a dovednosti, u kterých se předpokládá, že je FIE může výrazně podpořit. Metoda se zaměřuje na posílení kognitivních schopností. Odsouzení pracují na schopnostech porozumět úkolům a situacím, což mohou aplikovat ve svém životě. To může mít vliv i na chod věznic, kdy odsouzeným může FIE poskytnout nástroje, jak se s novými a obtížnými situacemi zde vypořádat. Odsouzení posilují schopnost soustředit se, kultivují své jazykové schopnosti atd. Pokud pracuje lektor s metodou skupinově, dochází k podpoře sociálního a emocionálního rozvoje a socializaci, jelikož zde dochází k interakci mezi vězni a lektorem. Všichni spolu zde otevřeně komunikují, prezentují své argumenty a učí se přijímat názory druhých. Také odsouzení se zde lépe poznají. Posilování schopnosti komunikace a vedení diskuze mezi sebou může napomáhat budování empatie a dovednosti řešit konflikty a náročné situace, které v tomto prostředí běžně vznikají. Z tohoto hlediska považuji využití metody ve VTOS v rámci skupinových sezení za efektivnější, jelikož dochází k socializaci, odsouzení musí

akceptovat dodržování pravidla, zjistí, že na situace může být vícero úhlů pohledu. Navíc práce s instrumenty je posilována heterogenní skupinou. Tyto tendence mohou mít vliv na chod věznic, protože odsouzení mají možnost zaujmout vůči sobě i pracovníkům jiný postoj. Je zde šance, že dojde ke změnám vzorců chování, což je potenciálně benefitem pro následné začlenění do společnosti. Setkávání ve skupině podpoří cíl úspěšného začlenění zpět do společnosti a respektování druhých a jejich názorů.

Metoda je pro ně prospěšná tím, že se více poznají a učí se dodržovat pravidla mezi sebou.
(lektor 4)

Respektují se. Nikdy jsem na FIE nezažil hádku. (lektor 5)

Společné diskuze ve skupině, které přináší spoustu různých témat a osobních příběhů, mohou odsouzené motivovat. Jelikož se tu setkávají odsouzení, kteří už jsou zde dlouho a vězni, kteří jsou ve VTOS nově, dozívají se odsouzení o aktuálním dění mimo věznici.

FIE mě bavila. Lidi tam hodně mluvili o sobě, o zaměstnání, o vztazích. Člověk si to pak promítá do sebe a zamyslí se. (odsouzený, odd2)

Dovednosti získané ve skupině mohou následně využít v běžných situacích a mohou vést k pozitivním změnám ve vlastním životě mimo věznici. Změnit své životní strategie je jedním z dalších cílů projektu implementace metody IO do VTOS.

Odsouzený z odd2 uvedl, že si díky FIE uvědomil, že chce začít dělat kompromisy: *Je důležité dělat kompromisy, já je předtím nedělal vůbec. Ted' už se chci na všem zkusit domluvit, když např. manželka řekne, že někam chce jít a je třeba hlídat děti. Tohle pro mě byl předtím problém. Takhle jsem vůbec nepřemýšlel.*

Dalším z hlavních cílů programu zacházení je úspěšně navrácení odsouzených do společnosti. Metoda může odsouzeným nabídnout nástroje a strategie pro přípravu návratu do společnosti. Odsouzení se mohou začít soustředit na plánování odchodu ze VTOS. Během FIE se odsouzení, především ve skupině odd2 bavili o zaměstnání, zvažovali své profesní schopnosti a kde je mohou uplatnit. Pokud se odsouzení na těchto programech účastní, může to zvyšovat jejich motivaci doplnit si ve VTOS vzdělání, plánovat budoucí zaměstnání nebo ubytování. Jedním z dalších cílů vězeňství je nutnost vězně motivovat k dalšímu vzdělávání. V rámci vzdělávání jsou ve věznicích dostupné vzdělávací a rekvalifikační kurzy, které

mohou zvýšit šanci nalezení pracovního místa po propuštění a jsou významnou složkou v prevenci recidivy. Nalezení pracovního místa po propuštění snižuje riziko páchání další trestní činnosti. Metoda se na naplňování těchto cílů podílí, protože účastníkům poskytuje podporu a nástroje, které odsouzení mohou a využívají v reálných situacích, což také mnohokrát zmiňovali (snaží se si situace promyslet, nechat si chvíli, nereagovat unáhleně, podívat se na situaci z jiného úhlu, nic neuspěchat).

V souladu s Feuersteinovým přesvědčením, že člověk, resp. jeho kognitivní struktury, se vyznačují nesmírnou plasticitou a otevřeností ke změně (Málková, 2008, s. 63), má každý jedinec schopnost měnit sám sebe a modifikovatelná je také tendence učit se. Významný přesah využití metody ve VTOS na základě pozorování a výpovědi přikládám osobnímu významu a důležitosti pro odsouzené. Vlivem implementace IO mají odsouzení možnost získat strategie a nástroje, které jim budou nápomocny v běžném životě, jelikož zprostředkované učení nabízí transfer do situací běžného života. Může pak být vyvolána potřeba hledat další situace, které pro ně budou mít osobní význam. Odsouzení si mezi sebou sdílí své osobní příběhy, pracovní a jiné zkušenosti, své vlastní přístupy. Diskuze mohou odsouzené motivovat ke změnám ve vlastním životě. Témata, která zde vyvstávají jsou velmi náročná. Velké téma je pro odsouzené chyba a vlastní chybování, které se otevírá v instrumentu Uspořádání bodů. Na základě přemostování a vzájemnému sdílení se může u odsouzených otevřít prostor pro možná poučení a uvědomění. Mohou se na své činy začít dívat jinak a změnit přístup k dalším krokům ve svém životě. Tento aspekt je úzce spjatý se změnou přístupu vězňů nejen ke svým činům, ale také ke změně přístupu trávení času a vzájemnému chování ve VTOS s ostatními vězni a dále se zaměstnanci. Tato změna je ovšem i na straně lektorů, kteří díky implementaci metody také zaujali jiný přístup k odsouzeným. *Nejde mi o to, co spáchali, ale zajímá mě, co cítí. Snažím se ke všem přistupovat stejně a baví mě hledat společnou řeč s kýmkoliv, snažím se je pochopit.* (lektor 4)

8.5 Reflexe výzkumníka

Motivací k výběru tématu instrumentálního obohacování byla osobní zkušenost díky absolvování kurzu Standard FIE I. Dosavadní zkušenost byla prozatím v cílové oblasti školství a vzdělávání. Jelikož je metoda zážitková, nedá se v plné míře vysvětlit celá podstata fungování metody, ale díky vlastnímu absolvování kurzu, mi jsou efekty metody známé a blízké, a to se také ve výzkumu tohoto tématu odráží. I za svou osobou mohu tedy uvést změny, které se odehrály po účasti v semináři u mě. Jelikož už před zkušeností s metodou mi byl bližší systém nehodnocení, tento aspekt se ještě více a zřetelně podtrhl. Dospěla jsem k pochopení přijímat názory druhých a snažit se porozumět jejich úhlu pohledu, i přes to, že je odlišný od mého a opět ho nehodnotit. Hlavně u mě ale došlo k posílení všímavosti, pozornosti, a především obrovskému zklidnění a sebekontrola a začala jsem být mnohem více v otázkách.

Díky vstřícnosti neziskové organizace DYS-centrum jsem měla možnost kontaktovat ředitelku, lektorku a senior-trenérku ATC metod pro osobní rozvoj PaedDr. Evu Váňovou, která byla ochotná se se mnou sejít na konzultaci, kde mi nabídla různé cílové oblasti, kde lze zmapovat využití metody IO a já si vybrala pro mě neznámé vězeňské prostředí. Díky těmto vazbám, konzultacím a zprostředkování kontaktů a následnému schválení žádosti ředitelem věznice byl umožněn přístup k datům.

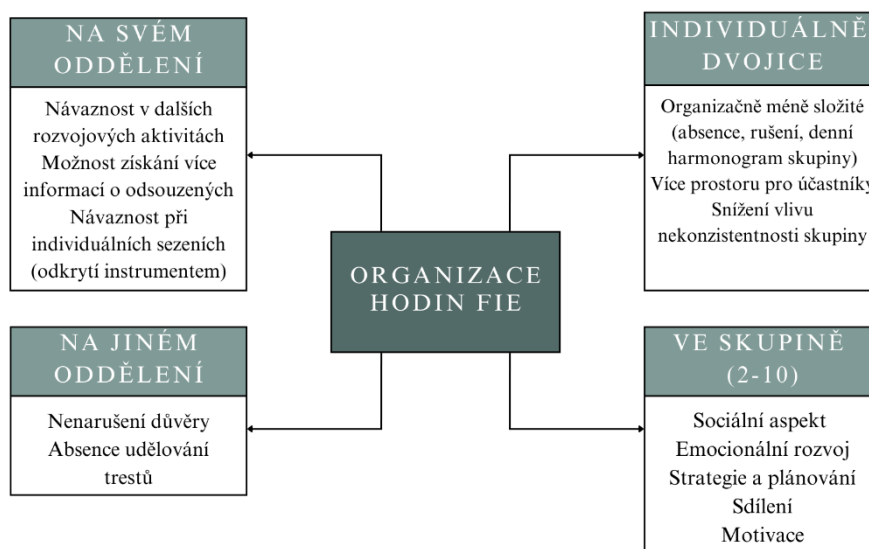
Zaujímalá jsem prekoncept, že metoda bude ve věznici realizována tak, jak byla zavedena a bude mít jednotnou strukturu. Během výzkumu a navazování interpersonálních vztahů mi bylo umožněno lépe procitnout do systematiky využití metody, což zahrnuje také očekávání a představy odborných pracovníků, jakým jiným způsobem by metodu chtěli realizovat. Má přijatá role v terénu spočívala v pozorování, vedení rozhovorů a otevírání témat a diskuzí. Takřka ihned mi z mého subjektivního pocitu bylo zřejmé, že metoda je v tomto prostředí ze strany lektorů i odsouzených přijímána velmi pozitivně. Lektoři si metodu ve svých odborných aktivitách chtějí zachovat, protože jim přijde smysluplná a lektorování je baví. Nejvíce u mě zarezonoval osobní význam zkušenosti s touto metodou pro jednotlivé odsouzené. Z jejich výpovědí je možné usuzovat, že jim přináší mnohé nástroje, uvědomění, ale také uvolnění a prostor pro uspořádání svých myšlenek.

8.6 Shrnutí výsledků

Využívání Feuersteinovy metody ve vězeňském prostředí je užitečné z toho důvodu, že může poskytnout odsouzeným nástroje a dovednosti potřebné k úspěšné reintegraci do společnosti s absencí recidivy. V kapitole o využití metody v praxi jsou vymezeny oblasti, u kterých se předpokládá, že je zařazení FIE do programu odsouzených podpoří. Jedná se o oblast rozvoje kognitivních schopností, podpory sociálního a emocionálního rozvoje, přípravy na návrat do společnosti a prevence recidivy. Cílem projektu byla také možnost změny životních strategií, rozvinutí schopnosti plánování, omezení impulzivních reakcí s předpokladem, že tyto dovednosti napomohou dobré sociální adaptaci po propuštění z VTOS.

Výsledky studie poukazují na přínosy využití metody FIE u osob ve VTOS, protože se program ukazuje jako vhodný a komplexní nástroj pro odsouzené. Tato metoda podporuje rozvoj kognitivních dovedností, sebeuvědomění a sociálních interakcí, což může vést k pozitivním změnám v chování odsouzených. Ve věznici může pomoci snížit konflikty mezi vězni a zaměstnanci, posílit sebevědomí a sebeúctu jednotlivců, zlepšit schopnost komunikace, řešení problémů a může podpořit odklon od negativních vzorců chování. Během hodin FIE se účastníci mezi sebou učí dodržovat pravidla, vzájemnému respektu a vytyčení hranic. To může mít pozitivní vliv na chod věznice a následně pro začlenění do společnosti. Pro odsouzené samotné může metoda poskytnout nástroje pro seberegulaci a zvládání konfliktů, zlepšení jejich schopnosti plánovat a dosahovat cílů a posílení dovedností potřebných pro úspěšnou reintegraci do společnosti po propuštění. Tím pádem může tato metoda přispět k celkovému zlepšení chování vězňů a ke snížení pravděpodobnosti opakovaného páchaní trestné činnosti po propuštění.

Obr. 4: Organizační schéma⁹

Uvedené schéma vyobrazuje organizaci hodin FIE ve věznicích a poukazuje na potenciální dopady. Nevylučuje se ovšem, že k obohacujícím diskuzím, sdílení vlastních zkušeností, argumentaci vlastních postojů, emocionálnímu rozvoji, nedochází i v individuálních hodinách, protože vždy je zaručena přítomnost osoby lektora, který zabezpečuje rovněž tuto funkci. Ve větších skupinách dochází k výměně názorů a objasňování vlastních strategií a zkušeností od samotných odsouzených, což může být pro ostatní účastníky dobře uchopitelné a motivační vzhledem k tomu, co mohou jedinci ve svých strategiích měnit. Odsouzení během pozorování i rozhovorů detailně a rozfázovaně popisovali postupy těch nejběžnějších činností, popisovali je krok po kroku. Zmiňovali, že přemýšlí nad strategiemi v postupech při těchto činnostech. Díky těmto popisům mohou ostatní účastníci najít cestu z chaotičnosti k praktickému řádu a systému ve svých postupech.

9

Sociální aspekt (společné sezení, dodržování pravidel, diskuze, sdílení zkušeností, argumentace)
Strategie a plánování (zkušenosti v oblasti postupů, plánování, motivace pro změnu vlastních strategií)
Sdílení (osobní zkušenosti, uvědomění, sebereflexe)
Motivace (nový přístup ke změnám ve vlastním životě)

9 Diskuze

V diplomové práci jsou zmapovány oblasti, kde má metoda ve VTOS vliv a popisuje přínosy, které může přinášet. Na základě zjištěných dat a výsledků je metoda pro práci s odsouzenými vhodná z několika různých hledisek. Využití metody ve vězeňském prostředí má značný význam z hlediska chování odsouzených jak ve věznici, tak i po propuštění. Tato metoda podporuje rozvoj kognitivních dovedností, sebeuvědomění a sociálních interakcí, což může vést k pozitivním změnám v chování odsouzených. Ve věznici může pomoci snížit konflikty mezi vězni a zaměstnanci, posílit sebevědomí jednotlivců, zlepšit schopnost komunikace a řešení problémů. Pro odsouzené samotné může metoda poskytnout nástroje pro seberegulaci a zvládání konfliktů, zlepšení jejich schopnosti plánovat a dosahovat cílů a posílení dovedností potřebných pro úspěšnou reintegraci do společnosti po propuštění. Z toho důvodu může tato metoda přispět k celkovému zlepšení chování vězňů a ke snížení pravděpodobnosti opakovaného páchaní trestné činnosti po propuštění.

Hlavním cílem práce bylo oblasti zmapovat a popsat přínosy, které metoda může přinášet. V empirické části je popsáno, jakým způsobem se ve věznici s metodou pracuje a jak využití metody hodnotí jednotliví aktéři. Výsledkem výzkumného šetření jsou přínosy, které může implementace metody ve VTOS přinášet. Nicméně i samotní lektori zmiňovali, že ne všechny se dají přisuzovat výhradně využití metody zde. Některé přínosy jsou výsledkem zařazení dalších rozvojových programů. Dále jsou zmiňované efekty také vystaveny vlivu subjektivního vnímání a úsudku respondentů. S kritickým odstupem by bylo účelné vézt rozhovory s odsouzenými před seznámením se s FIE, sledovat skupinu během doby trvání programu a po jeho ukončení provést druhý rozhovor, což by mohlo být návrhem pro další výzkumy. Výsledky a jednotlivé výpovědi jsou ale unikátní v možnosti nahlédnutí do jednotlivých příběhů a seznámení se s postoji jednotlivých aktérů. Z hlediska cílů IO je nezpochybnitelný přínos v rozvoji a obohacování kognitivních funkcí. Dalším z cílů, a to otevřeností ke změně, je tento parametr viditelný u odsouzených, ale i u lektorů. Uvědomění, která způsobí v rozhodování účastníků změny a která zmiňovali, jsou znakem opodstatněnosti zařazování metody do tohoto prostředí.

Díky sběru dat a zmapování oblastí ze tří perspektiv, a to vlastnímu pozorování práce s metodou, pohled lektorů a vnímání odsouzených, mohla být zodpovězená hlavní

výzkumná otázka společně s druhou vedlejší výzkumnou otázkou, v jakých oblastech má využití metody přínos:

- Jaké přínosy má využití metody instrumentálního obohacování ve vězeňském prostředí?

Přínosy byly identifikovány v rozvoji kognitivních schopností, kde je díky práci s metodou posilována pozornost, soustředění, jazykové schopnosti a paměť. Práci s instrumenty odsouzení rozvíjí dovednosti plánování a dosahování cílů, pro které se učí utvářet strategie a zlepšují své komunikační dovednosti. Přínosy jsou patrné také v sociálním a emocionálním rozvoji, kdy jedinci dokáží lépe reagovat na situace, řešit problémy a výzvy. Zvyšuje se také jejich motivace k učení a vytváření učebních návyků. Z osobního hlediska může u odsouzených dojít ke snížení agrese a impulzivních reakcí, zklidnění, novým pohledům, přístupnosti ke změně a přijetí možnosti změny životních strategií.

Vedlejší výzkumné otázky:

- Jakým způsobem se metoda ve věznici využívá?

Ve věznici Heřmanice je metoda v nabídce v rámci neformálního vzdělávání dostupná pro všechny odsouzené. Na odd1 mají metodu do programu zacházení zařazeni všichni odsouzení, kteří začínají programem Basic a poté navazují na Standard, odsouzení projdou vybrané instrumenty i vícekrát po sobě. Na odd2 a odd3 trvá odsouzeným projít programem 5-6 měsíců. Nejvíce používané instrumenty ve věznici jsou Uspořádání bodů, Orientace v prostoru I, v menší míře Kategorizace a čteně Ilustrace. Lektoři odlišně přistupují k organizaci hodin. Zařazují ji buď skupinově do 10 účastníků, individuálně nebo v počtu 2 odsouzených. Dále mají možnost lektorovat na oddělení, kde pracují nebo vybírají účastníky z jiných oddílů.

- Jak využití metody hodnotí jednotliví aktéři?

Lektoři přisuzují přínosy využití metody ve VTOS v rámci komplexní péče, která je pro odsouzené zajišťována. Metoda se jim osvědčila jako ucelený program, na který odsouzení pozitivně reagují a nástroje, které si díky práci s instrumenty zvnitřňují, využívají v reálných situacích. Využití metody je pro pracovníky přínosné tím, že témata, které se během hodin FIE otevírají, přinášejí podněty pro další rozvojové programy, ve kterých na ně mohou

navazovat. Metodu do programu zacházení zařazují i kvůli tomu, že je lektorování hodin FIE těší, obohacuje a přijde jim smysluplné. Dle lektorů je to prostor, kde mají možnost odsouzené mnohem lépe poznat. Ideálně by pro její realizaci chtěli více časového prostoru, aby se ji mohli věnovat ve větší míře, a to i v rovině supervizí, stáží, projektů atd. Podle všech lektorů je metoda vhodná pro všechny odsouzené ve VTOS.

Odsouzení, kteří se na diskuzích a rozhovorech podíleli, mají k FIE vstřícný přístup. Některé práce v hodinách baví, jsou pro ně vyplněním času a uvolněním, ale také v hodinách vzniká spousta témat, která si odsouzení promítají do sebe. Zásadním tématem je pro odsouzené chyba, dle odpovědí ji ale popisují jako něco, co se mohou pokusit napravit a poučit se z ní. Z přínosů odsouzení zmiňovali, že nad věcmi více přemýšlejí, mají efektivnější postupy při práci a dokáží si věci lépe naplánovat, nejsou tolik impulzivní, cítí se více soustředění. Někteří odsouzení uvedli, že se nyní dokáží podívat na situace jinak a mají na ně odlišný pohled. Většina odsouzených zmínila instrument Ilustrace jako něco, co si nejlépe dokáží převést na svůj život. Metodu si mezi sebou doporučují a myslí si, že je vhodná pro každého.

I přes skutečnost, že byl program IO sestaven jako nápravný program pro rozvíjení deficitních funkcí u dětí a mladých lidí, ukazuje se, že je dostatečně komplexní a adaptibilní pro využití i v jiných věkových skupinách. Program efektivně reaguje na individuální potřeby klientů a různorodá prostředí (Feuerstein, 2014). Váňová v rozhovoru pro Záhodno uvedla, že je metoda vhodná a velice přínosná pro kohokoliv bez ohledu na věk ve školní i neškolní oblasti. Hovořila o nehodnoticím a nekonkurenčním prostředí, kde lze oceňovat nápady účastníků.¹⁰ V kontextu nehodnoticí povahy využití instrumentů, utváření bezpečného prostředí a toho, že mají jedinci možnost zbavit se strachu z chyby, se ukazuje program pro odsouzené jako velmi vhodný. Dále uvedla, že nehodnocení dovede skupinu lidí ke skutečnému sdílení např. svých strategií a řešení a dojde k úplně jinému poskládání energií (Záhodno, 2021).

Feuerstein také upozorňuje na sociální přesah programu (Feuerstein, 2014). Ze školní oblasti využití metody se Suchánek ve své práci Rozvoj kognitivních funkcí žáků základní školy prostřednictvím intervence Instrumentálního obohacování Reuvena Feuersteina zabýval a

¹⁰ <https://zahodno.podbean.com/e/eva-vanova-hledala-jsem-neco-co-by-bylo-prinosem-uplne-pro-vsechny/>

dospěl k závěru, že metoda FIE výrazně přispívá k rozvoji empatie a respektu k individualitám druhých (Suchánek, 2020, s. 60). V kontextu vězeňského prostředí je zvnitřnění těchto hodnot důležité pro reintegraci a nekonfliktnímu soužití ve společnosti.

Kalina se ve svém výzkumu, kterého se zúčastnilo 174 osob ve VTOS, zabýval otázkami, zda je absolvování kurzu FIE pro účastníky přínosné a v jakých oblastech spatřují přínos. Výsledky ukázaly, že většina respondentů si myslí, že jim kurz FIE bude prospěšný v současném nebo právě probíhajícím studiu a další studium ve VTOS zvažují. Všichni respondenti také uvedli, že pocítují nějaký přínos od doby, kdy s metodou pracují, a to v oblasti většího soustředění, orientace v prostoru, zklidnění, snížení agrese, rozšíření slovní zásoby, zvýšení motivace k učení, zvýšení sebekontroly a zlepšení preciznosti (Kalina, 2022). Výsledky z výzkumu napříč různými věznicemi, kde s metodou pracují, jsou v souladu s výsledky této práce. V tomto výzkumu odsouzení nezmiňovali oblast orientace v prostoru, ale upozorňovali na ni lektoři ze skupiny odd1, kde vidí velké zlepšení v této oblasti.

Program FIE je ve věznici zařazen v nabídce neformálního vzdělávání, který si odsouzení mohou vybrat. Přínosem zvyšování motivace k učení, rozvoji učebních strategií a utvářením návyků v procesu myšlení, se v kontextu s cílem IO, utvářet potřebu poznávat a učit se, zvyšuje předpoklad k dalšímu vzdělávání osob ve VTOS.

Sběr dat nadále poukázal na problematiku časové organizace práce s metodou ve věznici, kde by ji lektoři chtěli věnovat větší prostor. Zařazováním alespoň dvou hodin IO týdně, by mohlo zajistit ještě viditelnější efekty implementace metody. Přetížeností odborných pracovníků a povinnosti naplnění řízeného programu se zabývala Rattayová Vytvarová ve své práci Potenciál vzdělávacích aktivit ve výkonu trestu odnětí svobody. Výsledky ukázaly na přetíženost pracovníků a nedostatek času, které ovlivňují kvalitní průběh aktivit. Zaměstnanci mají velké množství administrativy, které je na úkor realizace odborných aktivit, což vede k jejich demotivaci. V závěru uvedla, že potenciál vzdělávacích aktivit pro začlenění odsouzených do intaktní společnosti je značný, pokud bude profesně a obsahově naplněn průběh aktivit (Rattayová Vytvarová, 2022, s. 55). Ve věznici je FIE aktuálně zařazena nad rámec, tudíž na ní nemůže být dostatečný časový prostor. Pokud by metodě byla věnována delší časová dotace, mohl by být efekt práce intenzivnější a byla by více

zachována ucelenost programu. Jelikož pokud je setkávání nepravidelné, je toto narušené. Navíc u odsouzených, kteří mají své psychické a další problémy, které potřebují řešit, má tento aspekt vliv na celkový průběh lekce FIE.

9.1 Limity studie

Pronést nahrávací zařízení do prostoru věznice by muselo projít schvalovacím procesem, tudíž nebylo možné rozhovory nahrávat. Nicméně dle odborného pracovníka, který program ve věznici zařizoval, je forma zapisování vhodnější, jelikož na nahrávací zařízení mohou někteří jedinci zde reagovat negativně.

Limitem ve výzkumu by mohlo být považováno, že lektori FIE ve věznici si kurz udělali až po několikaletém profesním působení zde a nemají porovnání s žádnou jinou skupinou. Přesto ale dokázali označit některá specifika práce s odsouzenými. O metodě se dozvěděli prostřednictvím projektu ATC, absolvovali kurz a jelikož se jim práce s metodou osvědčila, zařazují ji stále do vzdělávací nabídky pro odsouzené.

Dalším nedostatkem by mohla být nejednotnost absolvovaných hodin IO u jednotlivých odsouzených. Ze skupiny mentálně znevýhodněných sice někteří prošli programem i několikrát, ale v rozhovorech nedokázali relevantně odpovědět na všechny otázky. Mohly pro ně být nesrozumitelné, eventuelně se nechtěli vyjadřovat k dotazům ve skupině. Jako přínosy často zmiňovali pojmy a důvody, proč se metodě věnují, které opakují každou lekci. Ve skupinách odsouzených v rámci Poradny drogové prevence často dochází k rušení či přesouvání hodin kvůli změnám v programu nebo neúčasti odsouzených. Dochází u nich k projevům nervozity a jejich práce v hodinách bývá ovlivňována jejich aktuálním rozpoložením. Během zúčastněného pozorování nastala právě tato situace. Účastníci byli neklidní, pociťovali vztek a diskuze utíkala různými směry. Volně jsme navázali na rozhovor skupinovou formou, ale ani ten nebylo možné vzhledem k momentálnímu nastavení celý dokončit. Rozhovory jsou tedy značně ovlivněny aktuálním rozpoložením účastníků. Na oddělení pro výkon trestu odsouzených v protialkoholní léčbě byly rozhovory a pozorování z hlediska sběru dat nejvíce relevantní. Rozhovor neproběhl s pozorovatelnou skupinou, ale individuálně s dvěma vězni z tohoto oddělení, kteří již mají program uceleně za sebou.

Sběr dat byl dále v některých situacích limitován i časově. Někteří z lektorů a také skupiny odsouzených mají daný program, který musí dodržovat, tudíž při některých z rozhovorů nebylo tolik prostoru, který by přinesl více dat o výzkumném problému. Některé odsouzené mohl ve svých odpovědích, případně nevyjadřování se, ovlivnit skupinový rozhovor. Limitem studie je tedy omezený datový korpus z hlediska časové délky rozhovorů a menší vzorek respondentů z jedné věznice. Výzkum je také limitován neúčastí všech zúčastněných na rozhovorech. Odsouzení, kteří se do rozhovorů zapojili, většinou sdělovali pozitivní přínosy, které jim metoda přináší, případně sdělovali, že neví nebo zatím neví. Nikdo z odsouzených ovšem neuvedl, že by mu FIE nebyla v ničem přínosná, ani k ní nezaujímá negativní postoj. Výzkum nepotvrzuje, že identifikovatelné přínosy musí být detekovány u všech odsouzených. Metoda předpokládá, že ji jedinec bude nějakým způsobem nakloněný a musí na sobě chtít pracovat. Každý vnímá fungování metody jinak, někteří si ještě změny nemuseli všimnout. Z tohoto důvodu lektori na některých odděleních aplikují metodu pro některé účastníky opakovaně nebo lektori na základě svého úsudku vybírají konkrétní odsouzené, u kterých si myslí, že by jim metoda mohla být prospěšná.

Návrhem pro efektivnější přístup k datům a další výzkum by mohlo být sledování konkrétních skupin napříč odděleními v průběhu procesu práce s programem FIE. Provést rozhovory před seznámením se s metodou, zúčastnit se vícero pozorování lekcí a další rozhovor zařadit po ukončení programu stejně, jako s odsouzenými z odd2 v tomto výzkumu. V současné době se metoda zavádí do věznic na Slovensku, kde by výsledky této práce mohly být přínosné a další výzkum by mohl sledovat využití metody v praxi v tomto prostředí.

Závěr

V teoretické části byl představen teoretický rámec instrumentálního obohacování, charakteristika instrumentů a cílové oblasti využití metody FIE. Ve zkoumané oblasti vězeňského prostředí bylo objasněno, proč zde metoda může být užitečným nástrojem pro podporu rehabilitace a resocializace vězňů.

V empirické části se tato diplomová práce zaměřila na zkoumání přínosů rozvoje dovedností, kognitivních schopností a osobního významu v rámci rehabilitačního procesu osob ve výkonu trestu odnětí svobody. Získané údaje z tematické analýzy ukázaly, že systematický rozvoj dovedností, jako je plánování, vytváření strategií, dosahování cílů, sociální kompetence a oblast komunikace, má zásadní vliv na přípravu jednotlivců pro život po propuštění. Klíčovou roli hraje rozvoj kognitivních schopností, včetně pozornosti, soustředění a jazykových dovedností.

Důležitým aspektem, který tato práce odhalila, je osobní význam, který pozorují lektoři a jednotlivci přikládají procesu v rámci programu. Uvědomění, práce a vyrovnání se s chybou, zklidnění, snižování agrese a impulzivních reakcí jsou faktory, které pozitivně ovlivňují jejich chování a rozhodování. Nový pohled na vlastní život, změna životní strategie, potažmo vzorců chování, posílení sebepojetí, sebevědomí a utváření vnitřní motivace, představují spolu s výše uvedenými přínosy prvky úspěšné rehabilitace.

Hlavním cílem práce bylo oblasti zmapovat a popsat přínosy, které metoda může přinášet. Výsledky této práce zdůrazňují nutnost a smysluplnost komplexního přístupu k rehabilitaci osob ve VTOS, který zahrnuje nejen rozvoj učebních a kognitivních dovedností, ale také podporu osobního růstu a motivace ke vzdělávání. Implementace těchto poznatků do praxe může přispět ke snižování recidivy a úspěšnému začlenění propuštěných osob do společnosti, a protože metoda tyto dovednosti posiluje a může jim pomoci v přípravě na propuštění, je její začleňování do VTOS platné pro společnost.

Ve výzkumu bylo zodpovězeno, jakým způsobem se metoda ve věznici využívá, popsány oblasti, ve kterých lze sledovat přínosy využití metody a zjištěno, jaký přístup k metodě mají lektoři a odsouzení. Z dílčích cílů využití programu ve věznici naplňuje rozvoj kognitivních funkcí, případně nápravu jejích deficitů způsobenou nedostatkem zprostředkovaného učení.

Jsou posilovány návyky v plánování a schopnosti získávat informace. Během práce s instrumenty zvyšují odsouzení schopnost se koncentrovat a potlačovat impulzivitu. Pro shromažďování a zpracování informací je třeba kultivovat pojmový aparát. FIE je efektivní v oblasti komunikace, jelikož v hodinách mají odsouzení možnost formulovat své myšlenky a vyjadřovat své postoje, a tak rozvíjet komunikační dovednosti.

Využití metody ve vězeňském prostředí má mnoho benefitů a zjištěné přínosy potenciál pro ještě větší povědomí o metodě a její využívání. Cílem metody je umět si poradit se všemi situacemi, které mohou nastat. Implementace IO do tohoto prostředí je významné z toho důvodu, že osoby zde i mohou chtít něco změnit, ale často neví jak, je to pro ně šance najít vhodné strategie ke změně. Často jsou ve vězení jedinci, kterým nikdy nebylo umožněno si tyto dovednosti upevňovat. To, co se děje na stránkách instrumentů, se přemostuje do života, což je pro instrumentální obohacování zásadní. Dovednosti, které při řešení účastníci posilují, poté poskytnou transfer do zužitkování získaných kompetencí ve vlastním životě.

Seznam zkratek

FIE – Feuersteinova metoda instrumentálního obohacování

IO – Instrumentální obohacování

LPAD – Learning Propensity Assessment Device (Diagnostická baterie pro hodnocení učebního potenciálu)

odd1 – 1. oddělení (Specializované oddělení pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací)

odd2 – 2. oddělení (Specializované oddělení pro výkon ochranného léčení protialkoholního a léčení pro patologické hráčství)

odd3 – 3. oddělení (Skupina odsouzených v rámci Poradny drogové prevence)

MLE – Mediated Learning Experience (zkušenost zprostředkovaného učení)

SCM – Structural Cognitive Modifiability (strukturální modifikovatelnost)

SPU – Specifické poruchy učení

ŠVP – Školní vzdělávací program

VTOS – Výkon trestu odnětí svobody

ZZU – Zkušenost zprostředkovaného učení

Seznam použitých informačních zdrojů

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101. <http://dx.doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Černíková, V., & Sedláček, V. (2002). *Základy penologie pro policisty*. Praha: Vydavatelství PA ČR.
- Denglerová, D. (2022). *Feuersteinovo instrumentální obohacování jako metoda vhodná pro všechny cílové skupiny sociální pedagogiky*. In: Časopis Sociální pedagogika. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. 10(1), s. 107-110. ISSN 1805-8825
- Feuerstein, R., Feuerstein R. S., Falik L. & Rand Y. (2014) *Vytváření a zvyšování kognitivní modifikovatelnosti: Feuersteinův program instrumentálního obohacení*. Praha: Karolinum.
- Feuerstein, R., Falik, L., Feuerstein, R. S., & Bohács, K. (2017). *Myslet nahlas – mluvit nahlas. Přístup k rozvoji řeči*. Praha: Portál.
- Feuerstein, R., Klein P., Tannenbaum, A. J. Eds. (1999) *Mediated Learning Experience (MLE): Theoretical, Psychological and Learning Implications*. London: Freund Publishing House Ltd.
- Feuerstein, R., Lewin-Benham, A., 2012. *What learning looks like: mediated learning in theory and practice, K-6*. 1. vyd. New York: Teachers College Press.
- Feuerstein, R., Rand, Y., Hoffman, M. B., Miller, R. (1980). *Instrumental Enrichment. An Intervention Program for Cognitive Modifiability*. Baltimore: University Park Press
- Frombergerová, A., & Pokorná, V. (2022). *Feuersteinova metoda instrumentálního obohacování a její využití v praxi*. In: E-psychologie Příspěvky z praxe. Praha: elektronický časopis ČMPS. 16(1), 71-85.
- Hadji, CH. (2000). *Science, Pedagogy and Ethics in Feuerstein's Theory and Applications*. in Kozulin, A., Rand, Y. *Experience of Mediated Learning: An Impact of Feuerstein's Theory in Education an Psychology*. Oxford: Elsevier Science Ltd. Pergamon. s. 21-33.
- Hála, J., & Goetz, O. (2005). *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií.

- Hendl, J. (2023). *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace* (Páté, přepracované vydání). Praha: Portál.
- Jelínek, J. (2017). *Trestní zákoník a trestní řád: s poznámkami a judikaturou*. Praha: Leges
- Kalina, P. (2020). *Vzdělávání odsouzených ve věznicích s použitím metody Feuersteinovo instrumentální obohacování*. [Bakalářská práce, České vysoké učení technické v Praze] ČVUT Dspace. <https://dspace.cvut.cz/handle/10467/88355>
- Kozoň, A. (2009). *Zájmové vzdělávání dospělých*. Praha: Portál.
- Krejčová, L. (2019). *Dyslexie*. Psychologické souvislosti. Grada.
- Krejčová, L. (2013). *Žáci potřebují přemýšlet*. Portál.
- Křižková, Z., Pechancová, J., Váňová, E., a kol., 2018. *Charlie Karlín a jeho úspěchy v šíření Feuersteinovy metody*. In: Integrace a inkluze ve školní praxi: speciální vzdělávací potřeby dětí, žáků a studentů. Praha: Forum, s. 10–16. ISSN 2336 1212.
- Málková, G. (2008) *Umění zprostředkovaného učení. Teoretická východiska a výzkum instrumentálního obohacování Reuvena Feuersteina*. Praha: Togga.
- Málková, G. (2009) *Zprostředkované učení: jak učit žáky myslet a učit se*. Praha: Portál.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing.
- Pokorná, V. (2001). *Reuven Feuerstein a jeho metoda Instrumentálního obohacování*. Speciální pedagogika, č. 11, 1, s. 4-15. ISSN 1211-2720.
- Sochůrek, J. (2007). Kapitoly z penologie. I. díl. *Úvod do teorie trestu a trestání*. Technická univerzita v Liberci.
- Suchánek J. (2022). *Potenciál vzdělávacích aktivit ve výkonu trestu odnětí svobody*. [Diplomová práce, Technická univerzita v Liberci] Digitální repozitář Univerzity Karlovy. <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/179492>
- Šedřová, K., Švaříček, R. a kol. (2007) *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál

Todor, O. (2015). *Research on the Usefulness of Feuerstein Method in Educating the Sociability of Children aged Between 3 and 7 (Preschool Children)*. The 6th International Conference Edu World 2014 “Education Facing Contemporary World Issues”, 7th – 9th November 2014. Procedia – Social and Behavioral Sciences. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815033133?ref=pdf_download&fr=RR-9&rr=8853ab1ded1db365

Vytvarová, R. M. (2022). *Potenciál vzdělávacích aktivit ve výkonu trestu odnětí svobody*. [Diplomová práce, Filozofická fakulta UK] Digitální repozitář Univerzity Karlovy. <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/179492>

Seznam použitých internetových zdrojů:

Autorizované Tréninkové Centrum metod pro osobní rozvoj. (2023). *O metodách*. Praha. <https://a-t-c.cz/o-metodach/lpad>

Autorizované Tréninkové Centrum metod pro osobní rozvoj. (2023). *O metodě*. Praha. <https://a-t-c.cz/o-metode>

Autorizované Tréninkové Centrum metod pro osobní rozvoj. (2023). *O nás*. Praha. <https://a-t-c.cz/o-nas>

Komori, M. (2013). *Thematic analysis* <http://designresearchtechniques.com/casestudies/thematic-analysis/>

Ministerstvo spravedlnosti České republiky. (2016). *Koncepce vězeňství do roku 2025*. <https://justice.cz/web/msp/koncepce-vezenstvi>

Vězeňská služba České republiky, Heřmanice. (2024). *Základní informace*. <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/veznice-hermanice/sekce/zakladni-informace>

Seznam příloh

Příloha 1 – Otázky pro polostrukturovaný rozhovor

Příloha 2 – Ukázka záznamových archů pro pozorování